

Μετά τὸ θάνατο τοῦ Κάλβου, ἡ γυναίκα του, ποὺ ἦταν 57 χρόνων, διάλυσε τὸ σχολεῖο τῆς καὶ πῆγε νὰ ζήσει μαζὺ μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς κοντὰ στὸ Λονδίνο, ὅπου καὶ πέθανε μετὰ εἴκοσι περίπου χρόνια, στίς 23 Ἰουνίου 1888. Ἡ θύμησι τοῦ συζύγου τῆς δὲν ἔσβησε ποτὲ ἀπ' τὴ μνήμη τῆς. Καὶ ὡς ὕστερη ἐκδήλωσι τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσιώσεώς τῆς πρὸς αὐτὸν ζήτησε ὡς τελευταία ἐπιθυμία νὰ ταφῆ κοντὰ του⁽²¹¹⁾.

Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἀκόμη ὁ τάφος τοῦ ποιητοῦ μᾶς ἦταν ἀγνωστος. Ἄγνωστος ἦταν καὶ ὁ τόπος τοῦ ἐνταφιασμοῦ του· τὰ ἴχνη τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ζωῆς του εἶχαν τελείως ἐξαφανισθῆ. Εὐτυχῶς χάρις στίς ἐπιμελημένες ἐρευνες τοῦ Ἰντιάνου στὴν Ἀγγλία—καὶ στίς παράλληλες ἐρευνες τοῦ Σολδάτου—καὶ τὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου ξεδιαλύθηκε. Βρέθηκε ὁ τάφος του καὶ γνωρίζομε τώρα πιά καὶ τις ἄλλες λεπτομέρειες τοῦ θανάτου του. Τισ σχετικὰς πληροφορίες μᾶς παρέχει ὁ Ἰντιάνος: «Ὁ Κάλβος εἶχε ἐνταφιασθῆ στὸ νεκροταφεῖο τῆς ἐνορίας τοῦ Keddington. Ὁ τάφος σὲ σχῆμα ὀρθογωνίου, χτισμένος ἀπὸ ντόπια πέτρα καὶ χωρὶς νᾶναι σκεπασμένος μὲ πλάκα, βρίσκεται πρὸς τὸ νότιο μέρος τῆς ἐκκλησίτσας καὶ περιέχει ἐπίσης τὸ νεκρὸ τῆς γυναίκας του. Ἐχει μᾶκρος 8 πόδια, 4 πλάτος καὶ ὁ σταυρὸς φτάνει σὲ ὕψος 5 πόδια καὶ 6 Ἴντσες. Κ' ἐπειδὴ στὴν ἴδια πέτρα ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βᾶσι τοῦ σταυροῦ εἶναι χαραγμένη ἡ μιὰ ἐπιγραφή γιὰ τὸν Κάλβο καὶ στὴν ἄλλη ἡ ἐπιγραφή γιὰ τὴ γυναίκα του, πρέπει νὰ ὑποθέσῃ κανένας πὼς τὸ σημερινὸ πέτρινον μνημεῖο ἀντικατέστησε ἓνα παλαιότερον ἢ χτίστηκε ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του⁽²¹²⁾.

Δὲ μᾶς σώθηκε καμμιά προσωπογραφία τοῦ Κάλβου. Ἴσως καλύτερα. Γιατί ἔτσι καὶ ἡ μορφή του ἐξαυλώνεται καὶ ἐνώνεται σχεδὸν μὲ τὴν ἰδανικὴ εἰκόνα τῆς προσωπικότητάς ποὺ βγαίνει ἀπ' τὸ ἔργο του καὶ ἀπ' τὴ γεμάτη πάντα ἐνθουσιασμὸ δρᾶσι του· μιὰ μορφή αὐστηρὴ καὶ δίκαιη, σοβαρὴ κ' ἐνάρετη, ποὺ σκορπίζει γύρω τῆς, μέσα ἀπὸ ἓνα βάθος πόνου καὶ ὀδύνης, τίς πιὸ γλυκὲς ἀκτίνες τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοπατρίας. Μιὰ μορφή ποὺ ἀπ' τὰ αἰθέρια ὕψη ὅπου βρίσκεται, μᾶς δείχνει τὸ δρόμον πρὸς ἓνα ἀνώτερον ἠθικὸ νόμον καὶ μιὰ ψηλότερη κ' εὐγενέστερη ζωὴ. «Εἶναι μιὰ μορφή—λέει ὁ Σιγοῦρος—τραγικὴ, πονεμένη, σιωπηρὴ, ὑπερήφανη, ὑψωμένη στὸ βάθος τῆς εὐγενέστερης ὀδύνης τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καὶ πυκνοσκεπασμένη μὲ τὸ θρυλικὸ πέπλον τῆς Ἰσίδας. Εἶναι μιὰ μορφή ποὺ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἀξιοὶ νὰ τὴν ἀντικρῦσουν»⁽²¹³⁾.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατο ὁ ποιητὴς μᾶς ἀδικήθηκε ἀπ' τὴ μοῖρα του. Ἡ ὕστεροφημία τοῦ ἀρνήθηκε γιὰ πολλὰ χρόνια τὴ δόξα. Ἄν οἱ δυὸ συμπατριῶτες του, ὁ Φώσκολος καὶ ὁ Σολωμός, γρήγορα, ἀκόμη

ζωντανοί, εἶδαν ν' ἀναγνωρίζεται τὸ ἔργο τους καὶ τὸ ὄνομά τους νὰ γίνεσαι πολὺ συντομα ἑξακουστὸ μέσα κ' ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς Πατρίδος τους, ἀντίθετα τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου, κι αὐτὸ τὸ ὄνομά του, ἔμειναν γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀγνωστα καὶ παραμελημένα. Ἄλλ' ἂν ἡ φήμη γιὰ καιρὸ παραγκώνισε τὸν ποιητὴ μᾶς, δὲν τὸν λησμόνησε καὶ τελειωτικά. «Ὁ γέρον φθονερός—καὶ τῶν ἔργων ἐχθρός—καὶ πάσης μνήμης», ποὺ γεμάτος κακία «περιτρέχει τὴν θάλασσαν—καὶ τὴν γῆν», «χύνοντας ἀπὸ τὴν στάμναν—τὰ ρεύματα τῆς λήθης—καὶ τὰ πάντα ἀφανίζει», στάθηκε μὲ συγκίνησι μπρὸς στὸν τάφο τοῦ Κάλβου κι ἄλλαξε «τὸν δρόμον του—τὸ θαυμάσιον χῶμα σεβάζων»⁽²¹⁴⁾.

Ἄν καὶ ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ οἱ ἐκλεκτοὶ ἀναγνώρισαν τὴν ἀξία τοῦ ποιητοῦ μᾶς⁽²¹⁵⁾, ὅμως ἡ μᾶζα τὸν ἀγνόησε. Χρειάσθηκαν ἀρκετὰ χρόνια γιὰ τὴν ἀποκατάστασι. Ἡ πρώτη ὤθησι γιὰ τὴν ἀφύπνισι ἀπ' τὴ λήθη ἔγινε χάρις στὸν ἐμπνευσμένο λόγο τοῦ Παλαμᾶ⁽²¹⁶⁾, ποὺ φανέρωσε στὸ μεγάλο κοινὸ τὴν ποιητικὴ τέχνη καὶ τὴν ἀξία τοῦ ποιητοῦ μᾶς, ποὺ ἀπὸ τότε ἄρχισε πάντα περισσότερο νὰ τραβᾶ τὴν προσοχὴ τῶν πνευματικῶν μᾶς ἀνθρώπων, γιὰ νὰ γίνῃ τέλος ἐπικαιρὸς στίς ἡμέρες μᾶς. Τὰ τελευταῖα χρόνια μιὰ συστηματικὴ μελέτη συντελεῖται γύρω ἀπ' τὸ ἔργο του, ποὺ ἀναλύεται καὶ ἐξετάζεται μὲ ἐνθουσιασμὸ κι ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ μὲ αὐστηρὰ αἰσθητικὰ κριτήρια, ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικοὺς τῆς λογοτεχνίας μᾶς, ἐνῶ ἡ νέα γενεά, ποὺ, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ μερικὰ εὐκόλα καὶ δημαγωγικὰ κηρύγματα, ἀπέκτησε τώρα πιά μιὰ βαθύτερη καὶ πραγματικώτερη συνείδησι τῆς ἰδέας τῆς Πατρίδος καὶ τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν, ποὺ μὲ τὴν ἰδέα αὐτὴ βρίσκονται ἐνωμένα ἀναπόσπαστα, ἀντικρῦζει τὸν Κάλβο σὰν τὸ μεγάλο τῆς Δάσκαλο καὶ τὸν πρωτοπόρον μᾶς νέας πνευματικῆς ἐποχῆς⁽²¹⁷⁾.

Φαίνεται ὅτι ἔφθασε ἡ στιγμὴ ποὺ ἐπρόβλεπε ὁ Ζερβός, γράφοντας στὰ 1911 τὰ ἔξῃς: «Ἀπόσταγμα βαθείας σοφίας καὶ ἰσχυρᾶς ἐμπνεύσεως καὶ κλασσικῆς ἀρμονίας, ἡ ποίησις τοῦ Κάλβου εἶναι τόσον ἀληθινὴ καὶ ὠραία, ὥστε μίαν ἡμέραν, ὅταν προαχθῆ ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ καὶ ἀναλάμψῃ τὸ φῶς καὶ πληθυνθῆ ἡ γνώσις, θὰ ἐπαρκέσουν αἱ εἴκοσιν ὠδαὶ του διὰ νὰ ἀναγνωρισθῆ κοινῶς καὶ μέχρι τῆς λαϊκῆς γνώμης ὁ ποιητὴς ὡς μιὰ τῶν κορυφῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης»⁽²¹⁸⁾.

Μακριὰ ἀπ' τὴν Πατρίδα του, ξενιτεμένος σ' ἄλλη χώρα, ὁ Κάλβος ἀναπαύεται ἀγνωστος, σὲ ξένα χῶματα. Ἡ χώρα του, ποὺ τόσο ἀγάπησε, μὰ ποὺ τόσο τὸν ἀγνόησε, ὅσο ζοῦσε, τὸν παραμέλησε καὶ πεθαιμένο ἀκόμα, χωρὶς καν νὰ ἀξιωθῆ νὰ μεταφέρῃ τὰ ὀστά του στὸ ἀγαπημένο του νησί⁽²¹⁹⁾, ποὺ τόσο ἐπόθησε, γιὰτί «εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος—μόνον ὅταν κοιμώμεθα εἰς τὴν Πατρίδα».

Κι ὁμως ὁ λησμονημένος κι ἄδοξος ἐκεῖνος τάφος λάμπει πάντα σάν φωτεινὸς φάρος τῆς μεγάλης διδασκαλίας τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Φιλοπατρίας καὶ στέλνει τὶς ἐλπιδοφόρες καὶ γεμάτες φωτισμένη πίστι νοουθεσίες του πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ φυλὴ. Τὸν τάφο του δὲν τὸν στολίζει κανένα μεγαλόπρεπο καὶ ἐπιβλητικὸ μνημεῖο, ἀλλὰ κάτι πολυτιμότερο καὶ σπουδαιότερο: Τὸν στολίζουν δυὸ στεφάνια, ποὺ κατὰ τὴν ὁδὸν του, προσφέρει ἡ Ἐλευθερία στὰ μεγάλα πνεύματα «ἐν ἀπὸ γῆϊνα φύλλα, κι ἄλλο ἀπ' ἄστρα».

Ἡ Ζάκυνθος περιμένει τώρα τὰ ὄσα τοῦ ἔνδοξου τέκνου τῆς. Ἐνας ἀπλὸς ἀλλ' ἐπιβλητικὸς τάφος πρέπει νὰ στηθῆ κοντὰ στὸν τάφο τοῦ ἄλλου ἔθνικοῦ μας ποιητοῦ, τοῦ μεγάλου μας Σολωμοῦ. Κ' ἡ προτομὴ τοῦ Κάλβου πρέπει νὰ ἀνυψωθῆ στὴν Πλατεία τῶν Ποιητῶν, ποὺ τὴ στολίζουν τώρα οἱ προτομές τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Φώσκολου. Ἐτοὶ τὰ τρία αὐτὰ ἔνδοξα παιδιὰ τῆς

Ζακύνθου, οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἐκλεκτοὶ ποιητές, ποὺ ἡ σκληρὴ καὶ ἀπονη μοῖρα τοὺς χώρισε, τοὺς ξενίτεψε, τοὺς ταλαιπώρησε, θὰ ξανα-συναντηθοῦν καὶ θὰ ξαναενωθοῦν μετὰ τόσα χρόνια καὶ μετὰ τόσες περιπέτειες. Καὶ λησμονῶντας κάθε προσωπικὴ διαφορά ἢ ἀντίθεσι, θὰ συμφιλιωθοῦν καὶ πάλι στὴν κοινὴ ἀγάπη πρὸς τὸ χαριτωμένο νησί τους καὶ στὸν κοινὸ πόθο νὰ δοῦν μιὰ καινούργια Ἑλλάδα, γεμάτη δόξα καὶ δύναμι, μιὰ καινούργια Ἑλλάδα, πατρίδα καὶ φάρο κάθε ἀνώτερης ἰδέας, κάθε ὑψηλότερης ἐπιδιώξεως, κάθε πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς προόδου. Ἐτοὶ τὴν εἶδαν, ἔτοὶ τὴν θέλησαν, ἔτοὶ τὴν ἀγάπησαν, κ' ἔτοὶ τὴν ὕμνησαν τὴν Πατρίδα τους, τὴν κοινὴ μας Πατρίδα, ὁ Οὔγος Φώσκολος, ὁ Διονύσιος Σολωμὸς κι ὁ Ἄνδρέας Κάλβος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(*) Μὲ τὸν Κάλβο εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶ ἐπανελημμένα. Ἀναφέρω ἐδῶ τὶς κυριώτερες σχετικὲς μελέτες μου: 1) Andrea Calbo: Opere italiane: Teramene, Le Danaidi, e scritti minori. Ρώμη, Istituto per l'Europa Orientale, 1938, 2) Αἰσθητικαὶ θεωρίαι τοῦ Κάλβου, Πνεῦμα, ἔτος Δ', 1944, τεύχος 13-17 ἐπ., 3) Ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Κάλβου, Νέα Ἐστία, τεύχ. 277, 1 Ἰουλίου 1938, 4) Ἡ ὁδὸς εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου, Νέα Ἐστία, τεύχ. 248, 15 Ἀπριλίου 1937, 5) Αἱ περὶ τέχνης θεωρίαι τοῦ Κάλβου, Πάφος, τόμ. Β', τεύχ. 7, Φεβρουάριος 1937, 6) Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου, Νέα Ἐστία, τεύχ. 259, 1 Ὀκτωβρίου 1937, 7) Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σπουδές του, Νέα Ἐστία, τεύχ. 348, 15 Ἰουνίου 1941, 8) Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του, Νέον Κράτος, τόμ. Α', τεύχ. 10, Ἰούνιος 1938, 9) Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φώσκολου, Ἐπιθεώρησις, τόμ. Β', τεύχη 11 καὶ 12, Νοέμβριος—Δεκέμβριος 1939, 10) Κάλβος καὶ Φώσκολος: Ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια, Νέα Ἐστία, τεύχ. 318, 15 Μαρτίου 1940, 11) Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβον, Νέοι Δρόμοι, ἔτος ΣΤ', ἀριθ. 66-68 ἐπ., 12) Ὁ Κάλβος καὶ ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολή, Πειραϊκὰ Γράμματα, τόμ. Γ', τεύχ. 6, Ἰούνιος 1943, 13) Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τεύχ. 368, Ἰανουάριος 1938, 14) Ὁ Κάλβος καὶ οἱ παραδόσεις του εἰς Ἀγγλίαν: Δύο γράμματα τοῦ Φώσκολου, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τεύχ. 368, Ἰούνιος 1938, 15) Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἀνδρέα, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τεύχ. 351, Ἰανουάριος 1937.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς μελέτες αὐτὲς ἀναδημοσιεύθησαν μὲ νέες προσθήκες στὸ περιοδικὸ Ἐπιθεώρησις τῆς Ρώμης. Παρακάτω ἡ παραπομπὴ γίνεται μὲ τὴν ἀναγραφὴ μόνου τοῦ

τίτλου, χωρὶς ἐπανάληψιν τῶν ἄλλων βιβλιογραφικῶν στοιχείων.

Ἡ σημερινὴ μελέτη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο κεφάλαιο μιᾶς γενικώτερης κ' εὐρύτερης συστηματικῆς μελέτης γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου.

(**) Στὴ σύνταξιν τοῦ βιογραφικοῦ αὐτοῦ σημειώματος, εἶχα ὑπ' ὄψιν μου ὅλες τὶς τελευταῖες σχετικὲς ἔρευνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ στὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου ὑπάρχουν ἀκόμη πολλὰ σημεῖα σκοτεινὰ καὶ κάπως συγκεχυμένα, ποὺ ἴσως μεταγενέστερες μελέτες, μπορέσουν νὰ διαλευκάνουν.

(1) Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἑπτάνησος κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, κατώρθωσε νὰ ξεφύγῃ τὴν τύχη τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδος καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ διαφοροτικὴ πνευματικὴ ἐξέλιξι. Γιὰ τὴν προνομιακὴ αὐτὴ θέσιν τῶν Ἰονίων νήσων μπορεῖ νὰ βρῆ κανεὶς περισσότερες πληροφορίες στὶς ἱστορίες τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, καθὼς καὶ στὶς πολιτικὲς ἱστορίες τῆς Ἑπτανήσου.

(2) Ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητῆς ὁ Οὔγος Φώσκολος γεννήθηκε τὸ 1778 καὶ πέθανε τὸ 1827· ὁ πατέρας του Ἀνδρέας, ποὺ καταγόταν ἀπ' τὴν ὁμώνυμη οἰκογένεια τῶν Ἐνετῶν εὐγενῶν κ' εἶχε γεννηθῆ τὸ 1750 στὴν Κέρκυρα, ἐγκαταστάθηκε στὴ Ζάκυνθο, ὅπου νυμφεύθηκε τὴ Ζακυνθινὴ Διαμαντῖνα Σπαθῆ. Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος γεννήθηκε τὸ 1792 καὶ πέθανε τὸ 1869· ὁ πατέρας του Ἰωάννης, Κερκυραϊκῆς καταγωγῆς, πῆγε νεαρὸς στὴ Ζάκυνθο, ὅπου νυμφεύθηκε τὴ Ζακυνθινὴ Ἀνδριανῆ Ρουκάνη. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς γεννήθηκε τὸ 1798 καὶ πέθανε τὸ 1859· ὁ πατέρας του, κόμης Νικόλαος Σολωμὸς, ποὺ ἀνῆκε στὴν ἀριστοκρατία τῆς Ζακύνθου, νυμφεύθηκε τὴ φτωχὴ Ζακυνθινὴ Ἀγγελικὴ Νίκλη.

(3) Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ κριτικοὶ καὶ λογοτέχνες, δικοὶ μας καὶ ξένοι, ἀπ' τὴν πρῶ-

τη ἐμφάνισι, ἐκδήλωσαν τὸν ἐνθουσιασμό και τὸ θαυμασμό τους γιὰ τὶς ᾠδὲς τοῦ Κάλβου, τὸ μεγάλο κοινὸ ὅμως, και ἰδιαίτερα τὸ περιβάλλον τῆς Ἑπτανήσου, παραγνώρισε τὴν πραγματικὴ ἀξία τοῦ καλβικοῦ ἔργου. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποιητικὴν του αὐτῆ παραγνώρισι, ὁ Κάλβος δοκίμασε πάντα στὴ ζωὴ του τὴν ἀπογοήτευσιν και τὴν ἀντίδρασιν σὲ κάθε πρωτοβουλίᾳ, και σὲ κάθε του προσπάθειᾳ, τόσο στὴ δημόσια ὅσο και στὴν ἰδιωτικὴν του ζωὴ. Ἀντίθετα ὁ Φώσκολος και ὁ Σολωμὸς γνώρισαν τὴ δόξα, τὴ φήμη, τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν και τὸ σεβασμὸν.

(4) Πολλὰ χάριτησαν γιὰ τὸν χαρακτηρη και τῶν τριῶν ποιητῶν, και μάλιστα γιὰ τὸ Φώσκολο και τὸ Σολωμὸ μερικὸι ἔφθασαν νὰ ὑποστηρίζουν τὶς πῶ ἀπίθανες και παράξενες ὑποθέσεις. Σχετικὲς πληροφορίες μορεὶ νὰ βρῆ κανεὶς στὴν πλουσιώτατη βιβλιογραφία ποὺ ὑπάρχει γιὰ τοὺς δυὸ αὐτοὺς μεγάλους ποιητῆς.

(5) Ἀνδρέου Κάλβου: «Ἡ Λύρα», Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη, Ἀθῆναι 1911, Βλ. Εἰσαγωγή Ἰ. Ζερβου, σελ. 3.

(6) Μὲ τὴν καταγωγή τῆς οἰκογένειας Κάλβου ἔχουν ἀσχοληθῆ διάφοροι βιογράφοι του. Περιοριζόμεστε ν' ἀναφέρωμε τὶς τελευταῖες μελέτες τοῦ Σολδάτου και τοῦ Τομαδάκη, ὅπου ἀναγράφεται και ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία: Κ. Σολδάτου: «Οἱ πρόγονοι τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου», Νέον Κράτος, ἔτος Γ' 1939, τευχ. 19, σελ. 71-81, τοῦ ἴδιου: «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας Κάλβου», Νέον Κράτος, τόμ. Γ', 1939, τευχ. 26, σελ. 114-121 και τευχ. 27, σελ. 178-189, Ν. Τομαδάκη: «Ἡ Κρητικὴ οἰκογένεια Κάλβου-Calbo και ὁ ποιητῆς Ἀνδρέας Κάλβος», Νέον Κράτος, τόμ. Δ', 1940, τευχ. 38-39, σελ. 964-971. Σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγή τοῦ ποιητοῦ ἔγινε μαζιὰ πολεμικὴ μεταξὺ τοῦ Τομαδάκη και τοῦ Σολδάτου. Ὁ πρῶτος ὑποστήριξε ὅτι ἡ οἰκογένεια Κάλβου, ἀρχικῶς ἰταλικῆς καταγωγῆς, ἔζησε πρῶτα στὴν Κρήτη ὅπου και ἐξελληνίσθη καθολοκληρίαν, και ὅτι μόνον ἀργότερα, καθὼς ἔγινε και μὲ πολλὰς ἄλλες οἰκογένειες, πέρασε στὴν Κέρκυρα ὁ δεύτερος ἀντίθετα ὑποστήριξε ὅτι ἡ οἰκογένεια εἶναι ἑπτανησιακῆς καταγωγῆς και ὅτι δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὶς ὁμώνυμες ἰταλικὲς οἰκογένειες, Βλέπε ἐπίσης και Λ. Χ. Ζώη: «Σημειώματα περὶ τοῦ Α. Κάλβου», Αἱ Μοῦσαι, ἔτος ΜΔ', ἀριθ. 966, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1937.

(7) Κ. Σολδάτου: «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(8) Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ πραγματικὴ καταγωγή, μένει ἐξακριβωμένο ὅτι ἡ οἰκογένεια Κάλβου ἀπὸ τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνισι στὴν Ἑπτανήσο εἶναι καθαρὰ Ἑλληνικὴ, μὲ ἐθνικὰ αἰσθήματα και μὲ ὀρθόδοξον πίστι, πολλὰ μέλη τῆς μάλιστα ἦσαν ἱερωμένοι ὀρθόδοξοι.

(9) Κ. Σολδάτου: «Οἱ πρόγονοι τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(10) Λ. Χ. Ζώη: «Λεξικὸν Φιλολογικὸν και Ἱστορικὸν Ζακύνθου», τομ. 2. Τομ. Α', Ζάκυνθος, 1898, τόμ. Β' Ζάκυνθος 1919-1934.

(11) Τὸ προικοσύμφωνο ἔχει συνταχθῆ ἰταλικά στὸ συμβολαιογραφεῖο τοῦ Ἀντωνίου Δὲ Ρώσση και ἐπειδὴ περιέχει πολλὰς χρήσιμες πληροφορίες, τὸ δημοσιεύωμε ὀλόκληρον στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασιν, ποὺ ἔκανε ὁ Λ. Χ. Ζώη: «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς και τοῦ Υἱοῦ και τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ 1790, ἡμέρα 12 Αὐγούστου, ἔτει παλαιῶ, Ζάκυνθος. Συναινέσει, ὁμοφωνίᾳ και εὐτεκνεῖα τῶν ἐγγεγραμμένων μελλονύμφων συνάπτεται ἀληθῆς, βέβαιος και νόμιμος γάμος, ὑπογεγραμμένος, συνωμολογημένος και καθωρισμένος κατὰ τὸ δόγμα τῆς Ἁγίας Οἰκουμένης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ, μεταξὺ τῆς εὐγ. κυρ. Ἀδριανῆς Ρουμάνη τοῦ εὐγ. κυρ. Νικολάου γεννηθείσης ἐκ μητρὸς εὐγ. κυρ. Φιορούλας Δὲ Ρώσση και τοῦ κυρ. Ἰωάννου Κάλβου ποτὲ Νικολάου ἐκ Κερκύρας ἀνθυπολοχαγοῦ, οἱ ὅποιοι μελλονύμφοι οἰκειοθελῶς και ἐκουσίως ὑπόσχονται και δίδουσιν ἀμοιβαίαν ὑπόσχασιν γάμου· πρὸς χάριν δὲ και εὐχαρίστησιν τοῦ, ὡς ἄνω, διομολογηθέντος γάμου, ἐπιθυμῶν ὁ εὐγ. κυρ. Νικόλαος Ρουμάνης, πατήρ τῆς νύμφης, ἀπὸ κοινοῦ μετά τῆς ρηθείσης συζύγου του κυρ. Φιορούλας, νὰ ἐκδώσῃ τὴν ρηθείσαν θυγατέρα των παρέχοντος αὐτῆ προικὰ εὐπρόσωπον και ἀνταξίαν τῆς κοινωνικῆς θέσεώς των, αὐθορμήτως συναφώνησαν μετά τοῦ ρηθέντος γαμβροῦ και τῷ ὄρισαν και τῷ ὀρίζουσι δι' αὐτοὺς και κληρονόμους αὐτῶν, ὑπεσχέθησαν και ὑπόσχονται νὰ δώσῃσι τῷ ρηθέντι μελλονύμφῳ και γαμβρῷ αὐτῷ, ὡς προικὰ και χάριν προικὸς, και δι' ὄνομα και τίτλον τῆς μελλονύμφου θυγατρὸς των ἐκ τῶν μητρικῶν, πατρικῶν, προγονικῶν, προσηρικῶν, ἀδελφικῶν και πλαγίων συγγενικῶν ἀγαθῶν τὰ περιγραφόμενα εἶδη: ἤτοι εἰς ρουχισμὸν και ἀσημοχρῦσαφον δουκάτα ζακυνθινὰ προικῶα πρὸς λίτρες 5 τοῦ δουκάτου και πρὸς λίτρες 50 τὸ τσεμίνιον, πεντακόσια 50, και εἰς κτήματα ὅσα σήμερον κατέχῃσι τὰ ἐξῆς: τὸ σύνολον οἰκῶν μετά κήπων παρακειμένων ὅσα εἶναι και εὐρίσκονται μετά παντὸς περιεχομένου και δικαιοῦματος κείμενα εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Γερόντων, ὅπου ἤδη κατοικοῦσι. Δύο οἰκίας ἰσογείους εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Ἁγίας Τριάδος και ἀμπελόκτημα ἀξυναρίων εἰκοσι δυὸ περίπου, κείμενον εἰς Ροῖδον, ἀκαλλιέργητον, γυναικειῶν τίτλῳ, και ἐλαιοστάσιον εἰς Ἀκρωτήρι, εἰς Ἁγίαν Ἄνναν, ὅσον εἶνε και εὐρίσκεται, τὰ ὅποια κτήματα ὑπόσχονται εἰς τοὺς ρηθέντας μελλονύμφοις και δέχονται αὐτοὶ ταῦτα ὑπὸ τοὺς περιγραφόμενους ὄρους, ἤτοι ὑποχρεοῦνται ν' ἀφαιρέσῃσι ἐκ τῶν ρηθέντων κτημάτων τὸ ποσὸν δύο χιλιάδων ἑπτακοσίων δουκάτων ζακυνθινῶν προικῶων διὰ τὴν κ. Μαρίαν Ρουμάνη, ἄλλην θυγατέρα τοῦ ρηθέντος κυρ. Νικολάου, τὸ δὲ ὑπόλοιπον δέον νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ρηθέντων, ὑποσχομένων, ὅπως διὰ βίου νέμονται τοὺς καρποὺς και μετά θάνατον μένωσιν ἐλεύθερα

εἰς τοὺς ρηθέντας μελλονύμφους, ἵνα χρῶνται αὐτὰ κατὰ βούλησιν· οὐδὲν ἄλλο ἐπὶ τοῦ παρόντος δικαιούμενοι νὰ ζητήσωσιν, ἢ ὅ,τι παρὰ τῶν γονέων αὐτῶν τῶν τοῖς παραχωρεῖται, ἦτοι, τὰ ὑποσχόμενα κτήματα δέον νὰ τοῖς δοθῶσι τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῶν γάμων ἀφοῦ ἐκτιμηθῶσι παρὰ δύο πραγματογνωμόνων ἐκλεγομένων ἐκ συμφώνων ὑπὸ τῶν μερῶν, καὶ ἡ παραχωρουμένη αὐτοῖς εἰς τὸ πατρῷον οἶκον διαμοιρῆται. Ὅθεν πρὸς διαφύλαξιν καὶ διατήρησιν παντὸς ὅ,τι τὸ παρὸν ἐγγράφον διαλαμβάνει, τῶν μελλονύμφων μενόντων εὐχαριστημένων, ὑποχρεοῦνται ἀμοιβαίως τὰ ρηθέντα μέρη μετ' ἄλλων τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν. Οὕτω μὲν παρεκάλεσαν νὰ γράψω τὰ ρηθέντα ὑποσχόμενα μέρη κάλλιστα παρ' ἐμοῦ γνωστά, βεβαιωθέντος ὅτι τοιοῦτος εἶναι ὁ γαμβρὸς ὑπὸ τῶν σημειουμένων μαρτύρων, γνωριζόντων αὐτὸν, εἰς μαρτυρίαν καὶ βεβαίωσιν.

Νικόλαος Ρουμάνης βεβαιῶ
Ἰωάννης Κάλβος βεβαιῶ
Κάρολος Βελτέρας βεβαιῶ
Σολομὼν Διονύσιος Δὲ Ρώσσης μαρτυρῶ.

Πβ. Α. Χ. Ζῶη: «Προικοσύμφωνον ἀνέκδοτον τῶν γονέων τοῦ ποιητοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», Ἀττικὴ Ἰρις, ἔτος Ι', ἀριθ. 22, 15 Νοεμβρίου 1907, σελ. 235-237. Ἀναδημοσιεύθηκε στὸ «Πανελλήνιον Ἡμερολόγιον» (Ἐτήσιον παράρτημα τῆς Ἀττικῆς Ἰριδος), ἔτος Α', 1908, σελ. 349-351.

(12) Α. Χ. Ζῶη: «Προικοσύμφωνον ἀνέκδοτον τῶν γονέων τοῦ ποιητοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν. Ὁ ἐκδότης διατήρησε στὴ δημοσίευσιν τὰ πολυάριθμα ὀρθογραφικὰ σφάλματα, πού ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο.

(13) Α. Χ. Ζῶη: «Προικοσύμφωνον ἀνέκδοτον τῶν γονέων τοῦ ποιητοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν. Καὶ ἐδῶ ὁ ἐκδότης διατήρησε τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα τοῦ πρωτοτύπου.

(14) Σπ. Δὲ Βιάζης: «Ἀνδρέας Κάλβος», Ἀκρίτας, ἔτος Β', (1905-1906), σελ. 282-294.

(15) Τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, Νικόλαος, ὁ Ἰωάννης Κάλβος ἔδωσε στὸ δεῦτερο παιδί του. Δὲν ξέρομε ὅμως γιατί ὁ ποιητὴς μας βαπτίσθηκε Ἀνδρέας.

(16) Σπ. Δὲ Βιάζης: «Ἀνδρέας Κάλβος», ἔνθ. ἀν.

(17) Nikolo - poulo de Smyrne: «A Monsieur Stanislas Julien traducteur des Odes patriotiques de A. Kalvos de Zante», εἰσαγωγὴ στὴ γαλλικὴ μετάφρασιν τῶν ὁδῶν τοῦ Κάλβου: «La Lyre patriotique de la Grèce. Odes traduites du grec moderne de Kalvos de Zante, par Stanislas Julien, Paris, 1824».

(18) Σπ. Δὲ Βιάζης: «Βιογραφία Ἀνδρέου Κάλβου», εἰσαγωγὴ στὴν ἐκδοσὶν «Ἡ Λύρα Ἀνδρέου Κάλβου καὶ ἀνέκδοτος ὕμνος Ἀντωνίου Μαρτελιάου», ἐν Ζακύνθῳ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ Παρνασσὸς τοῦ ἐκδότης Σεργίου Χ. Ραφτάνη, 1881 καὶ Σπ. Δὲ Βιάζης: «Ἀνδρέας Κάλβος», Ἐβδομάς, ἔτος Β', ἀριθ. 81, 15 Σεπτεμβρίου 1885.

(19) Σπ. Δὲ Βιάζης: «Ἀνδρέας Κάλβος», ἔνθ. ἀν.

(20) Στὸ Λιβόρνο ἤκμαζε τότε μιὰ πλούσια

ἑλληνικὴ παροικία καὶ κεῖ πῆγαιναν πολλοὶ ὁμογενεῖς γιὰ σπουδὲς ἢ γιὰ νὰ ἐπιδοθῶν στὸ ἐμπόριο.

(21) Μιὰ ἐπιμελημένη ἐρευνα στὴ Ζάκυνθο θὰ μπορούσε ἴσως νὰ φέρῃ σὲ φῶς τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἰωάννου Κάλβου καὶ τῶν παιδιῶν του, ἀφοῦ μάλιστα, ὅπως θὰ δοῦμε, ὑπάρχουν καὶ διάφορα ἐπίσημα ἐγγράφα καὶ γράμματα, πού ἴσως νὰ σώζονται σὲ κανένα ἀρχεῖο.

(22) Γιὰ τὴν ἐγγραφή τοῦ Κάλβου στὴν Κοινότητα «Ἁγία Τριάς» τοῦ Λιβόρνου βλ. παρακάτω.

(23) Βλ. «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβον», Νέοι Δρόμοι, ἔτος ΣΤ', ἀριθ. 66-68, Ἰούνιος - Αὐγούστος 1943.

(24) Δημοσιεύομε τὴν πράξιν τοῦ διαζυγίου, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Σπ. Δὲ Βιάζης στὴ μελέτη του «Ἀνδρέας Κάλβος», Ἀκρίτας, ἔνθ. ἀν.

«1805 Ὀκτώβριος 10 Ε. Π.—Ὁ Πανιερώτατος, Θεοφιλέστατος καὶ ὑπέρτιμος Μητροπολίτης τῆς Ἀγιοτάτης Μητροπόλεως Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης, Κύριος Κυρ. Ἰωαννίσκος, λαβὼν εἰς χεῖρας καὶ ἐπιμελῶς ἀναγνώσκων τὴν ἀναφορὰν, ἐπιφερθεῖσαν παρὰ τῆς κυρίας Ἀδριανῆς Ρουζάνη, ποτὲ Νικολάου, Ζακύνθιας, δι' ἧς ἐπιζητεῖ νὰ διαζευχθῆ ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς Ἰωάννην Κάλμπου, ὡσάν ὅπου ἐγκαταλείψας αὐτὴν πρὸ χρόνον ἐφέρθη εἰς ἄλλοδαπὴν γῆν, χωρὶς ἐλπίδα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἰδίαν ὁμόζυγον καὶ μὲ κίνδυνον αὐτῆς ψυχικόν τε καὶ σωματικόν ὡς κτλ., ἐτι δὲ θεωρῶν τὴν πρωτότυπον ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Κάλμπου, πεμφθεῖσαν τῇ αὐτῇ ὁμοζύγῳ, διὰ τῆς ὁποίας ἀριθῆλως φανεροὶ τὴν πεισματικὴν αὐτοῦ γνώμην εἰς τὸ νὰ μὴ θέλῃ ποτὲ ἐνώσει μετ' αὐτῆς οὔτε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ζάκυνθον τὴν Πατρίδα τῆς, καὶ τέλος ἀναγνώσκων τὸ ἱστορικὸν δημόσιον γράμμα τοῦ αὐτοῦ, καταστρωθὲν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Λιβόρνου μὲ τὰς ἀναγκαῖας αὐτοῦ πιστοποιήσεις καὶ ἐπιβεβαιῶν τὸ σταθερὸν τῆς ὑπογραφῆς του πρὸς τὴν αὐτὴν ὁμόζυγον ὡς κτλ. καὶ πᾶν ἕτερον ὡς κτλ. τὰ πάντα ὁ αὐτὸς Πανιερώτατος καλῶς σκεψάμενος ποιῶν τὸν πομπῶδη στοχασμὸν εἰς τὰς δικαίας αἰτήσεις τῆς ρηθείσης γυναικὸς καὶ εἰς τὸν ἐπικείμενον αὐτῆς κίνδυνον κατὰ τὰς χρεωστικὰς εἰδήσεις ληφθεῖσας παρὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου μεγάλου οἰκονόμου καὶ Πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου, δυνάμει τῆς ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι θεσπίζει καὶ θεσπίζων δογματίζει: ὅτι ἡ ρηθείσα Κυρία Ἀνδριανὰ Ρουζάνη, ποτὲ Νικολάου, διαζευχθεῖσα παρὰ τοῦ ἀνδρός τῆς Ἰωάννου Κάλμπου, νὰ μὲν ἔλευθῆρα ἀπερᾶσαι ὡς βούλεται. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης, ὡς ἐγκαταλείψας τὴν ἰδίαν ὁμόζυγον, εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ἱερῶν κανόνων νὰ μὲν δεδεμένος καὶ κεκωλυμένος πάσης ἑτέρας νομίμου συζεύξεως καὶ οὕτως ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι διετάξατο κτλ.

Ἰωαννίσκος ὁ Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης Μητροπολίτης».

Στὸ διαζύγιο γίνεται λόγος γιὰ μιὰ ἀναφορά τῆς Ἀνδριανῆς Ρουζάνη, μὲ τὴν ὁποία ζητεῖ τὸ διαζύγιο, γιὰ ἓνα γράμμα, ποῦ ὁ Ἰωάννης Κάλβος ἔστειλε στὴ γυναίκα τοῦ ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ γιὰ τὶς σχετικὲς πιστοποιήσεις ἀπὸ τὸ Λιβόρνο. Δὲν ἀποκλείεται ἐπιστάμενες ἔρευνες νὰ φέρουν στὸ φῶς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀπὸ κανένα ἀρχεῖο τῆς Ζακύνθου, καὶ νὰ μᾶς ἐξηγήσουν πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Κάλβου καθὼς καὶ τοὺς λόγους ποῦ τὸν ἀνάγκασαν ν' ἀφήσῃ τὴ γυναίκα του καὶ νὰ φύγῃ γιὰ τὴν Ἰταλία.

(25) Πολλὰ ἔχουν γραφῆ γιὰ τὴν πολυκροτῆ αὐτῆ δίκῃ καὶ πολλὲς ἀνακρίβειες εἰπώθηκαν ἀπ' τοὺς βιογράφους τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ μας Σολωμοῦ. Θετικὲς πληροφορίες μποροῦμε νὰ ἔχουμε τώρα πιά, ποῦ βρέθηκαν ὅλα τὰ ἐπίσημα σχετικὰ ἔγγραφα καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων.

(26) Σπ. Δὲ Βιάζη: «Ἄνδρέας Κάλβος», ἐνθ. ἀν.

(27) Σπ. Δὲ Βιάζη: «Ἄνδρέας Κάλβος», ἐνθ. ἀν. Τὸ ἔγγραφο τοῦ διαζυγίου τῶν γονέων τοῦ Κάλβου, καθὼς καὶ τὸ ἀπόσπασμα τῆς διαθήκῃς τῆς μητέρας του, ὁ Σπ. Δὲ Βιάζη τὰ ξαναδημοσίευσε στὸ ἄρθρο του «Τὰ Ἰταλικά καὶ τὰ ἐν πεζῷ ἔργα τοῦ Κάλβου», Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, ΙΑ' (1917—1918) καὶ ΙΒ' (1918—1919).

(28) Ἡ διαθήκῃ ἐγίνε στὸ συμβολαιογραφεῖο τοῦ Γρ. Ψημάρη. Βλ. Α. Χ. Ζοῆ: «Σημειώματα περὶ τοῦ Α. Κάλβου», Λί Μοῦσαι ἐνθ. ἀν.

(29) Πβ. «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φώσκολου», ἐνθ. ἀν. Σχετικὸς λόγος θὰ γίνῃ παρακάτω. Βλ. κυρίως τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸν Φώσκοιο τῆς 10 Μαΐου 1816.

(30) Α. Χ. Ζοῆ: «Σημειώματα περὶ τοῦ Α. Κάλβου», ἐν. ἀν.

(31) Σπ. Δὲ Βιάζη: «Ἄνδρέας Κάλβος», Ἀκρίτας, ἐνθ. ἀν.

(32) Εἶναι γνωστὸ πόσο μεγάλη σύγχυσι ἔφεραν τὰ τελευταῖα χρόνια μερικοὶ ἐπιτόλαιο βιογράφοι μὲ τὶς πληροφορίες τοὺς γιὰ τοὺς τρεῖς ἐθνικοὺς μας ποιητὲς καὶ μάλιστα γιὰ τὸ Σολωμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἓνας πραγματικὸς λαβύρινθος ἀπὸ ἀντικρουόμενες εἰδήσεις καὶ θρύλους ὅλος διόλου φανταστικούς, ποῦ γιὰ ν' ἀπαλλαγθοῦμε ἀπ' αὐτοὺς θὰ χρειασθῆ μιὰ μακριὰ καὶ πολὺ ἐπίπονη ἐργασία.

(33) Πβ. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ. ἀν., «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἄνδρέα», ἐνθ. ἀν., «Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον», ἐνθ. ἀν.

(34) Ὡδὴ Γ', «Εἰς θάνατον», στρ. κς—ζζ.

(35) Ν. Τωμαδάκη: «Κριτικά, βιογραφικά, καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἄνδρέα Κάλβο», Ἑλληνικά, τόμ. Ι', 1938, ἐνθ. ἀν.

(36) Πβ. «Βιβλιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς Κάλβον», ἐνθ. ἀν.

(37) Πῶς ἔζησαν τ' ἀδέλφια Κάλβου στὸ Λιβόρνο καὶ πῶς περνοῦσαν τὸν καιρὸ τους, ὅταν μάλιστα ὁ πατέρας τοὺς ταξίδευε στὰ

ξένα καὶ τὰ ἄφηγε μόνα, τὸ ἀγνοοῦμε. Ἄπὸ ἓνα γράμμα ὅμως τοῦ Νικολάου, ποῦ θὰ μᾶς ἀποσχολήσῃ σὲ λίγο, φαίνεται ὅτι γνώρισαν πολλὲς τραγικὲς στιγμὲς.

(38) Ν. Τωμαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», Ἀφιέρωμα εἰς Κωνσταντῖνον Ἄμαντον, 1940.

(39) Πβ. «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος καὶ οἱ σπουδὲς του», ἐνθ. ἀν.

(40) Πβ. «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἄνδρέαν», ἐνθ. ἀν.

(41) Πβ. «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος καὶ οἱ σπουδὲς του», ἐνθ. ἀν.: «... Στὸ Λιβόρνο, ὁ Ἄνδρέας Κάλβος, καθὼς καὶ ὁ κατὰ δυὸ χρόνια νεώτερος ἀδελφός του Νικόλαος, περὶ ζοῆ στενοχωρημένη καὶ ἄσκησι. Ὁ πατέρας του, ποῦ καταγινότανε μὲ τὸ ἐμπόριο κ' ἔκανε καὶ τακτικὰ ταξίδια στὰ ξένα, οὔτε πλούσιος ἦταν, οὔτε καὶ πολὺν καιρὸ εἶχε γιὰ ν' ἀσχοληθῆ μὲ τὰ δυὸ παιδιὰ του, καὶ τάχα παραμελήσει. Οὔτε γιὰ τὴν ἀγωγή τους, οὔτε γιὰ τὴν παιδεία τοὺς μποροῦσε νὰ φροντίσῃ, ὥστε τὰ δυὸ ἀδέλφια ἀνατράφηκαν μὲ στενοχώρια, σ' ἓνα κατώτερο περιβάλλον, χωρὶς καμμιά σχολικὴ παιδεία.... Ἡ ἀμέλεια ποῦ ἔδειχνε γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν του ὁ πατέρας Κάλβος, καὶ τὰ λόγια τοῦ Νικολάου Κάλβου, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σκεφθοῦμε ὅτι τὰ δυὸ ἀδέλφια δὲν γράφτηκαν καὶ δὲν παρακολούθησαν κανένα σχολεῖο στὸ Λιβόρνο...».

(42) Ἄνδρέου Κάλβου: «Ἡ Λύρα», Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκῃ Φέξη, ἐνθ. ἀν. Βλ. εἰσαγωγὴν Ἰ. Ζερβοῦ.

(43) Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος εἶχε μόνος του ἐπιδοθῆ στὴ μελέτῃ τῆς Ἰταλικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς Ἰταλικῆς γλώσσας, κι αὐτὸ μᾶς τὸ βεβαιώνει ἡ πληροφορία τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν φίλο του Μιχαὴλ Τσιτσιλιάνη—στὸ γράμμα τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813—ὅτι ὁ Κάλβος «... γράφει μὲ εὐανάγνωστον χαρακτῆρα, γνωρίζει λίγα γαλλικά καὶ ἑλληνικά, ἀλλὰ πάρα πολλὰ Ἰταλικά». Ἀνάλογα γράφει ὁ Φώσκοιος καὶ στὸ Διονύσιο Βοῦλτσο σὲ γράμμα του τῆς ἴδιας ἡμερομηνίας 1 Ὀκτωβρίου 1813.

(44) Στὸ Λιβόρνο ὁ Κάλβος ἔγραψε τὸ 1811 τὴν πρώτη του ὁδὴ ποῦ τὴν ἀφιέρωσε στὸν Ναπολέοντα. Δυστυχῶς τὸ κείμενο δὲ σόθηκε.

(45) Εἶναι γνωστὸ ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι φιλέλληνες ἤλπισαν γιὰ πολὺν καιρὸ ὅτι ὁ Ναπολέον θὰ ἔδινε τὴν ἐλευθερία στὴν Ἑλλάδα. Δυστυχῶς οἱ ἐλπίδες αὐτὲς ἀπεδείχθησαν ἀβάσιμες καὶ ἀπατηλές.

(46) Γιὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτῆ δὲν ἔχομε ἀμεσες πληροφορίες οὔτε καὶ γιὰ τὴν τύχῃ τῆς ὁδῆς. Φυσικά, παρὰ τὶς προσδοκίες τοῦ Κάλβου, τὸ ποίημά του δὲν ἐπρόκειτο νὰ μεταβάλῃ τὸ πρόγραμμα τοῦ Γάλλου κατωκτητοῦ.

(47) Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὁδῆς αὐτῆς δὲν ἔχομε ἄλλες πληροφορίες ἀπὸ κείνες ποῦ μᾶς δίνει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὸν πρόλογό του· στὴν «Ὡδὴ εἰς Ἰονίους», ποῦ ἔγραψε ἀργότερα στὴ Φλωρεντία.

(48) Ν. Τωμαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος

ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν.
(49) Πβ. «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος καὶ οἱ σπουδές του», ἐνθ. ἀν.

(50) Βλ. τὰ γράμματα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον καὶ τὸν Μ. Τσιτσιλιάνη τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813.

(51) Πβ. «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος καὶ οἱ σπουδές του», ἐνθ. ἀν.

(52) Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν.

(53) Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν. Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀκριβὴς πληροφορία γιὰ τὸν τόπο καὶ τὴν ἡμερομηνία τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Κάλβου, φαίνεται ὅμως ὅτι θά πεθάνει σὲ κάνα ταξίδι τοῦ ἔξω ἀπ' τὸ Λιβόρνο.

(54) Πβ. «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἄνδρέα», ἐνθ. ἀν.

(55) Τὸ δράμα τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα ἰδιαίτερης μελέτης.

(56) Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν.

(57) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Βούλτσο τῆς 5 Αὐγούστου 1812: «...Ὁ Στέφανος ζῆ εὐχαριστημένος καὶ ἡσυχος μαζύ μου δὲν λέω ὅτι μελετᾷ, διαβάσει ὅμως μὲ προσοχὴ καὶ μένει διαρκῶς στὸ σπίτι... Τὴν ἐρχομένη Τρίτη θὰ ἀναχωρήσωμε γιὰ τὴ Φλωρεντία καὶ ἀπὸ κεῖ γιὰ τὴ Ρώμη. Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ποὺ κάνω θὰ τὸν ὑποχρεώῃ πάντοτε περισσότερο στὴ μελέτη... Ἐδῶ δὲν τοῦ πῆρα δάσκαλο, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ μείνω μόνο δέκα πέντε ἡμέρες...».

(58) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813. Τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύουμε παρακάτω.

(59) Πβ. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ. ἀν., «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φώσκολου», ἐνθ. ἀν. καὶ «Κάλβος καὶ Φώσκολος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν.

(60) Καθὼς ἀναφέρουν οἱ βιογράφοι του, ὁ Κάλβος εἶχε πάντοτε σοβαρὸ ὕψος καὶ αὐστηρὴ ἐμφάνισι ὅστε νὰ ἐπιβάλλεται ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ καὶ νὰ προκαλῆ τὸ σεβασμὸ. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ εἶχε δηλώσει στὸ Φώσκολο ὅτι ἦταν μεγαλύτερος ἀπ' τὴν πραγματικὴ του ἡλικία. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ καὶ τὸ ὅτι γράφοντας τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1813 ὁ Φώσκολος πρὸς τὸν Τσιτσιλιάνη λέει, ὅτι ὁ Κάλβος ἦταν περίπου εἴκοσι τεσσάρων χρόνων ἐνῶ στὴν πραγματικότητά ἦταν μόλις εἴκοσι ἑνός. Πβ.: «Andrea Calbo: Opere Italiane», ἐνθ. ἀν. εἰσαγωγή, σελ. 21, σημ. 3.

(61) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813. Τὸ κείμενο δημοσιεύεται παρακάτω.

(62) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813, ἐνθ. ἀν.

(63) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 30 Μαρτίου 1813.

(64) Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Τοσκάνη θεωρεῖται

τὴ περιφέρεια ὅπου ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα ὀμιλεῖται τελειότερα.

(65) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 17 Ἰουνίου 1813.

(66) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Στέφανου Βούλτσου πρὸς τὸν Δ. Βούλτσον τῆς 17 Μαΐου 1813.

(67) Νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἀσχοπο νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ἓνα ἐπεισόδιο σχετικὸ μὲ τὴν ἐπίσκεψι αὐτῆ τοῦ Κάλβου στὸ Λιβόρνο, ποὺ μᾶς δείχνει τὸν χαρακτήρα τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδέα ποὺ εἶχαν οἱ φίλοι του γι' αὐτόν. Πρόκειται γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὸν Δημήτριο Δρόσο, ἓναν Ἕλληνα ἐμπορευόμενον ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένος στὸ Λιβόρνο καὶ μὲ τὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι τὸν ἔνοιε στενὴ καὶ παλιὰ φιλία. Γιὰ τὸν Δρόσο αὐτὸν στὸν πίνακα «*Nomi e professioni di Greci di Rito Orientale attualmente stabiliti in Livorno*» τοῦ 1820, (Βλ. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν Α 806) βρισκομε τὴν ἐξῆς πληροφορία: «*Demetrio Drosso, negoziante, Piazza d'Arno 1200 piano 1o* (Πβ. Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν. σελ. 189). Ἄν καὶ ἔμπορος ὁ Δρόσος ἀσχολεῖτο καὶ μὲ τὰ γράμματα καὶ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ μορφωμένος, ἀφοῦ στὸ παρακάτω γράμμα του δείχνει τέλεια γνώσι τῆς ἰταλικῆς γλώσσας καὶ ἀγάπη πρὸς τὴ λογοτεχνία. Θαυμαστῆς τοῦ Φώσκολου παρακάλεσε τὸν Κάλβο, μόλις γύριζε στὴ Φλωρεντία ἀπ' τὸ ταξίδι αὐτό, νὰ τοῦ στείλῃ τὴν τραγωδίαν «*Αἴας*», τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς τὸν «*Χαρίτων*» εἶχε γράψῃ στὰ 1811 καὶ ποὺ εἶχε κινήσει τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον, ὄχι τόσο γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ τῆς ἀξία ὅσο γιὰ τοὺς πολιτικούς ὑπαινιγμούς τῆς ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας καὶ ἄλλων σημαντικῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς. Ὁ Κάλβος ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ στείλῃ τὴν τραγωδίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησί του λησμόνησε τὴν ὑπόσχεσι καὶ ἄφησε τὸ φίλο του νὰ περιμένη μάταια. Ὁ Δρόσος, ἀφοῦ ἐξαντλήθηκε ἢ ὑπομονὴ του καὶ ἄρχισε νὰ χάνῃ κάθε ἐλπίδα, ἀποφάσισε νὰ γράψῃ στὸν Κάλβο, μεταχειριζόμενος μιὰ γλῶσσα ἀρχαῖζουσα, μὲ πολὺς ποιητικὰς καὶ ἐξεζητημένους ἐκφράσεις, γιὰ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσῃ τὴν παράκλησί του. Ὁ τόνος τοῦ γράμματος εἶναι φιλικός, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἰρωνικὸς καὶ λίγο καυστικὸς ἀρχίζει μάλιστα μὲ ἓνα δίστιχο, ὅπου ὁ ἐπιστολογράφος παίζοντας μὲ τίς ἰταλικὰς λέξεις «*fede, infida, si fida*», παρατηρεῖ ὅτι εἶναι ἀνόητος ὁποῖος ἔχει ἐμπιστοσύνη στὴν ἀπατηλὴ πίστι τοῦ ἄπιστου Κάλβου. Ἴδου τὸ γράμμα σὲ μετάφρασι:

*Ἐχει ὀρειχάλκινη καρδιά ὁποῖος ἐμπιστεύεται
στὴν ἀπιστὴ πίστι τοῦ ψευδομένου Κάλβου.

> Πέρασαν κιόλας ἀπὸ τότε ποὺ σὲ εἶδα τέσσερα φεγγάρια. Ἐκατὸν εἴκοσι φορές ἡ γῆ γύρισε γύρω ἀπ' τὸν ἄξονά της καὶ ἄλλες τόσες ὁ ἀκτινοβόλος ἠνίοχος ποὺ βγήκε ἀπ' τοὺς κόλπους τῆς Θετίδος (ἐννοεῖ τὸν ἥλιο) φώτισε τὸ ἡμισφαίριό μας ἀπὸ τότε ποὺ σὲ μὲ φιλικὰς ἐκφράσεις μοῦ ὑποσχέθηκες τὴν

πολύχροτη τραγωδία, την έπιγραφόμενη «Αΐας». Μάταια πήγα καθημερινά στο δημόσιο κοιμητήριο ξένων σκέψεων (έννοει τον ταχυδρόμο), ζητώντας μ' άνυπομονησία δικό σου μήνυμα. Ὡς τὰ σήμερα οἱ ἐλπίδες μου διαψεύσθηκαν. Γι' αὐτὸ θερμὰ παρακαλῶ τὸν οὐρανὸ νὰ ξυπνήσῃ στὴν καρδιά σου τὰ αἰσθήματα τῆς φιλίας, ποὺ ὑπῆρχαν στὰ περασμένα χρόνια ἀνάμεσά μας. Ἄ! ἂν μπορούσα νὰ εἶχα σήμερα ἐδῶ τοὺς τραγικοὺς μύχθους τοῦ ἐκλεκτοῦ ὁδηγοῦ καὶ δασκάλου σου (έννοει τὸν Φώσκολο) γιὰ νὰ ἀπολαύσω καὶ νὰ θαυμάσω τὴν ὁμορφιά τους! Μὴν καθυστερῆς λοιπὸν πιά μιὰ τόσο ἀγαπητὴ υπηρεσία ἂν σοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν ἐκπληρώσῃς, ἢ τοῦλάχιστο, ἄς ἔλθῃ νὰ μὲ πληροφορήσῃ ἓνα γράμμα σου ὅτι εἶναι ἀνώφελη κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας μου. Καθὼς ἀρμόζει σ' ἓνα τραγικὸ συγγραφεὴ, ὁ Δρόσος μεταχειρίσθη μὰζύ σου κατάλληλη γλῶσσα. Χαῖρε! Ὁ ἀπὸ σένα λιγώτερο σοφός, ἀλλ' ὅμως ἀντάξιός φίλος.

Δημήτριος Δρόσος

Ἀπ' τὴ Λαμπρόνικα, 39 ἡμέρες μετὰ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ Αἰόλου.

Καὶ ἔξω: «Ἀνδρέαν Κάλβον—παρὰ τῷ κ. Οὐγῶ Φωσκόλῳ—Φλωρεντίαν».

Γιὰ τὸ ἰταλικὸ κείμενον καὶ ἄλλες σχετικὲς πληροφορίες βλ.: «Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον», ἐνθ. ἀν., καὶ Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν. σ. 187-189.

Καθὼς βλέπομε ἀπ' τὴ διεύθυνσι, ὁ Κάλβος ἔμενε πιά μὲ τὸ Φώσκολο. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἡμερομηνία, πάνω στὸ γράμμα διακρίνεται ἡ σφραγίδα «Livrourne 2 Aût.», ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἡμερομηνία ποὺ σημειώνει καὶ ὁ Δρόσος, «39 ἡμέρες μετὰ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ Αἰόλου», δηλ. τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιον. Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρεται τὸ ἔτος πρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ 1813, γιὰτὶ στὶς 2 Αὐγούστου 1812 ὁ Κάλβος δὲν εἶχε ἀκόμα γνωρισθῆ μὲ τὸ Φώσκολο, καὶ μετὰ τὸ 1818 ὁ Φώσκολος δὲν πέρασε ἄλλο καλοκαίρι στὴ Φλωρεντία. Τέλος ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ συμπίπτει καὶ μὲ τὴν ἡμερομηνία ποὺ ἀναφέρει στὸ γράμμα του καὶ ὁ Στέφανος Βούλτσος σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίσκεψίν του στὸ Λιβόρνο. Τὸ γράμμα τοῦ Δρόσου μὰζύ μὲ τόσες ἄλλες πηγὲς ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξι γιὰ τὴν ἀδιανοητικὴν ἀφοροσίαν καὶ γιὰ τὴν ἀμέλεια ποὺ τὸν χαρακτηρίζει στὴν ἀλληλογραφία του. Ἐπανειλημμένα οἱ φίλοι του παραπονοῦνται γιὰ τὴ συμπεριφορὰ αὐτῆ τοῦ Κάλβου, ὅπως ὁ Φώσκολος, ὁ Πεκκιόλι, ὁ ἀδελφός του Νικόλαος (βλ. Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του, ἐνθ. ἀν.) Τὸ δίστιχο μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει τὸ κείμενον τοῦ γράμματος μὰς πείθει ὅτι οἱ φίλοι του εἰρωνεύονταν συχνὰ τὸν ποιητὴ μας γιὰ τὸ ἐλάττωμά του αὐτό. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀποτέλεσμα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Δρόσος ἀνώφελα θὰ περιμένε μιὰ ἀπάντησιν ἀπ' τὸ φίλο του.

(68) Ἡ «Ricciarda» ἀνεβῆσθηκε στὴ Βο-

λωνία τὴν 17 Δεκεμβρίου 1813. Δυστυχῶς καὶ αὐτὴ ἡ παράστασις, ὅπως ὁ «Αΐας», ἐσημείωσε μεγάλη ἀποτυχία γιὰ τὸ Φώσκολο.

(69) Ὑπηρέτης τοῦ Φώσκολου.

(70) Πρόκειται γιὰ τὸ νεαρὸ Στέφανο Βούλτσο.

(71) Βλέπομε ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Φώσκολος σκεφτόταν νὰ μὴν παραμελήσῃ τὸ νεαρὸ Κάλβο καὶ ἐσχεδίαζε νὰ τὸν προστατεύσῃ καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ τελειοποιήσῃ τὴ μόρφωσίν του καὶ νὰ ἀναδειχθῆ καλὸς ἐπιστήμων γιὰ ὄφελος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς πατρίδος του.

(72) Καθὼς ἀναφέραμε, ὁ Φώσκολος παραπονιέται γιὰ τὴν ὀκνηρίαν τοῦ Κάλβου. Ἀνάλογα παράπονα ἐκφράζει καὶ ἀργότερα κατὰ τὴν περίοδον τῆς διαμονῆς του στὴν Ἑλβετία καὶ στὴν Ἀγγλία.

(73) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη τῆς 17 Αὐγούστου 1816: «Φαντάζεσαι πόσο οἱ εἰδήσεις ἐκείνες γιὰ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὸν προσεχῆ θάνατον τοῦ Στεφανίνου μου πλήγωσαν τὴν ψυχὴ... Ὅταν διάβασα τὸ γράμμα σου στὸν Κάλβο, ὁ καλὸς αὐτὸς νέος, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Στεφανίνο, ἔκλαψε μὲ θερμὰ δάκρυα: Ἐγὼ δὲν ἔκλαυσα, ἀλλ' ἡ καρδιά μου ὑπόφερε καὶ ὑποφέρει. Ἄν—ἐπειδὴ ἔχω κάποια ἀμυδρὴ ἐλπίδα—κατορθώσῃ νὰ παντρευθῆ καὶ ἂν ἡ πείρα τῶσων κινδύνων τὸν σωφρόνησε λίγο καὶ ἐπὶ πλέον ἐπιθυμῆ νὰ καταφύγῃ καὶ νὰ ἐμπιστευθῆ στὴν ἀγάπην μου, βεβαίωσέ τον ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἔλθῃ στὸ Λονδίνο καὶ θὰ εὐρησῆ μὲν ἓναν πατέρα καὶ στὸν Ἀνδρέαν ἓναν ἀδελφόν». (Πβ. Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου, ἐνθ. ἀν.).

(74) Εἶπαμε ὅτι ὁ Κάλβος φιλοδοξοῦσε ἀπὸ νέος νὰ γυρίσῃ μιὰ μέρα στὴν πατρίδα του, μετὰ τὴ συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν του, καὶ νὰ διδάξῃ τὴ νεολαία.

(75) Τὸ κείμενον τοῦ γράμματος πρὸς τὸν Τοιτσιλιάνην δημοσιεύθηκε πολλὰς φορές. Τὸ γράμμα πρὸς τὸν Βούλτσο τὸ ἀναφέρει ὁ Τομαδάκης: «Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἐνθ. ἀν.

(76) Πβ: «Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος καὶ οἱ σπουδὲς του», ἐνθ. ἀν.

(77) Σχετικὰ μὲ τὶς δύο αὐτὲς τραγωδίαις πβ: «Andrea Calbo: Opere Italiane», ἐνθ. ἀν.

(78) Μὲ τὴν ἀγάπην τοῦ Κάλβου γιὰ τὸν κλασσικὸ ἑλληνισμὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε ἄλλοτε. Ἄξιο προσοχῆς εἶναι ὅτι ὁ Κάλβος ἀναφέρει πάντοτε τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀγνοεῖ καὶ παραμελεῖ καθολοκληρίαν τὸ Βυζάντιον, ποὺ δὲν τὸ ἀναφέρει ποτέ, οὔτε στὶς ἑλληνικὰς ᾠδὰς του, οὔτε καὶ στὰ λοιπὰ του ἔργα.

(79) Ὁ Κάλβος, ἀκολουθῶντας καὶ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ Φώσκολου, εἶχε ἀφοσιωθῆ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὀλόψυχα στὶς κλασσικὰς μελέτας καὶ φαίνεται ὅτι οἱ κόποι του δὲ στάθηκαν μάταιοι, γιὰτὶ ἀπόκτησε πλατεία κλασσικὴ μόρφωσιν, ποὺ ἀφθονὰ δείγματά της ὑπάρχοντι στὶς ᾠδὰς του.

(80) Μὲ πίκρα ὁ Κάλβος ἔμαθε ὅτι ἡ Ζάκυνθος δὲν ἔστειρε νὰ τοῦ δώσῃ καμμιά οικονομική ἐνίσχυσι γιὰ νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ ἀποπερατώσῃ τὶς σπουδές του, καὶ ἀπόδειξι ἀποτελεῖ ἓνα γράμμα πού ὁ ποιητὴς μας ἔστειλε στὶς 18 Ἰουνίου 1814 στὸ Φόσκολο μαζὺ μὲ τὴν ἰταλικὴ ὁδὴ του «εἰς Ἰονίους».

(81) Ὁ Ἀθανάσιος Πολίτης, γατερός κ' ἔπειτα συνεργάτης Ἐρμού τοῦ Δογίου, ἦταν τότε συμφοιτητὴς τοῦ Στέφανου Βούλτσου.

(82) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φόσκολου στὸ Στέφανο Βούλτσο καὶ στὸν Ἀθανάσιο Πολίτη στὶς 19 Μαρτίου 1814. Βλ. καὶ Ν. Τομαδάκη: «Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ἔνθ. ἀν.

(83) Ὁ Φόσκολος, μετὰ τὴν πτώσι τοῦ Ναπολέοντος, μὴ θέλοντας νὰ ὀρκισθῇ πίστι στους Αὐστριακοὺς, ἀναγκάσθηκε νὰ αὐτοεξορισθῇ στὴν Ἑλβετία. Ἐδῶ ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε γεμάτη στέρησις καὶ δοκιμασίαι, μέχρις ὅτου ἀποφάσισεν νὰ πάῃ στὴν Ἀγγλία, ὅπου εὐγενικοὶ φίλοι τοῦ εἶχαν ὑποσχεθῆ καθε ὑποστήριξι.

(84) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 26 Ἀπριλίου 1816. Βλ. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἔνθ. ἀν. καὶ «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου», ἔνθ. ἀν.

(85) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου στὸ Φόσκολο τῆς 9 Δεκεμβρίου 1815, καὶ τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 3 Ἀπριλίου 1816.

(86) Πβ: «Ἡ ὁδὴ εἰς Ἰονίους Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν.

(87) Ὁ Κάλβος εἶχε πάντοτε τὴν ἐπιθυμία νὰ διδάξῃ στὴν πατρίδα του.

(88) Βλ. τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ Φόσκολο τῆς 18 Ἰουνίου 1814.

(89) Παρ' ὅλο ὅτι τὸν Κάλβο τὸν εἶχε πικράνει πολὺ βαθιὰ ἡ ἄρνησι τῶν συμπατριωτῶν του γιὰ μιὰ ὑποτροφία, ὅμως τὰ αἰσθηματὰ του πρὸς τὴν Πατρίδα του δὲν ἄλλαξαν διόλου καὶ τὸ ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος στὸ γράμμα του.

(90) Τὸ γράμμα δημοσιεύθηκε ἐπανειλημμένα. Βλ. «Ἡ ὁδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν.

(91) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φόσκολου στὸν Κάλβο τῆς 17 Δεκεμβρίου 1815.

(92) Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Φόσκολος, μόλις ἔλαβε τὸ γράμμα, ἔγραψε ἀμέσως στὸ πίσω μέρος τοῦ ἴδιου χαρτιοῦ τὶς ἐξῆς λίγες λέξεις, πού ἀποτελοῦσαν τὸ σχέδιον τῆς ἀπαντήσεως: «Ἀγαπητὲ Ἀνδρέα—Ὀνειρεύεσαι! Πρόσεξε μὴν ξυπνήσῃς! Τί μιλάς τώρα πιά καὶ ὑμνεῖς τὴν Πατρίδα, τὰ ὄπλα καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἀρετὴ; Ἡ Ἑλλάς εἶναι ξέσαρκο πτώμα καὶ ἡ Ἰταλία ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες πτώμα πολύπαχο, ἀλλ' ὅπωςδήποτε πτώμα. Ἄς ἀφήσωμε λοιπὸν τοὺς νεκροὺς στὴν ἡσυχία τους καὶ ἄς προσπαθῶμε νὰ ζήσωμε καὶ ἐμεῖς μὲ ἡσυχία.— Χαῖρε!» Τὴν ἀπάντησι ὅμως αὐτὴ ὁ Φόσκολος δὲν τὴν ἔστειλε, εἴτε γιὰ μετανόησι γιὰ τὸ ἀπαισιόδοξο καὶ σκληρὸ ὕφος, εἴτε γιὰ τὸ ἀπασχολημένον μὲ ἄλλες ἐπείγουσας ὑποθέσεις του, δὲ βρῆκε καιρὸ νὰ γράψῃ τὸ γράμμα. Κα-

λύτερα, γιὰ μιὰ ἄλλη ἀπάντησι πολὺ ἐκτενέστερη καὶ ὠραιότερη ἔστειλε—καθὼς θὰ δοῦμε—ἀργότερα ἀπὸ τὴ Χοτίγγη (Πβ. G. Chiarini: Appendice alle opere di Foscolo. Firenze 1890).

(93) Τὸ γράμμα ξαναδημοσιεύθηκε πολλὰς φορές. Βλ.: «Ἡ ὁδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν.

(94) Πβ: «Andrea Calbo: Opere Italiane», ἔνθ. ἀν.

(95) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φόσκολου πρὸς τὸν Κάλβο τῆς 17 Δεκεμβρίου 1815. Γιὰ τὴν μετάφρασι καὶ ἄλλες πληροφορίες βλ. «Ἡ ὁδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἔνθ. ἀν.

(96) Camillo Antona Traversi: «Una lettera inedita di Ugo Foscolo e una canzone inedita di Andrea Calbo», Nuova Antologia, vol. XLVI, anno XIX, 1884, σελ. 209—227.

(97) Γιὰ τὴ φιλοπατρία στὶς ὁδὲς τοῦ Κάλβου θὰ ἀσχοληθῶμε σὲ ἰδιαίτη μελέτη.

(98) Γνωστὸς πατριώτης καὶ συγγραφεὺς ἰταλός, φίλος τοῦ Φόσκολου.

(99) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Πέλλικο πρὸς τὸ Φόσκολο τῆς 20 Μαρτίου 1816.

(100) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸ Φόσκολο τῆς 29 Ἀπριλίου 1816.

(101) Βλ. παρακάτω σελ. 28 α-β.

(102) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου πρὸς τὸ Φόσκολο τῆς 18 Ἰουνίου 1814.

(103) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸ Φόσκολο τῆς 3 Ἀπριλίου 1816.

(104) Πβ: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἔνθ. ἀν.

(105) Γιὰ τὶς περιπέτειαι τοῦ Κάλβου κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸ Φόσκολο βλ.: «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου», ἔνθ. ἀν. καί: «Κάλβος καὶ Φόσκολος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἔνθ. ἀν.

(106) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 3 Ἀπριλίου 1816.

(107) Γιὰ τὸ Λύκειο τῆς Κερκύρας θὰ ἀσχοληθῶμε σὲ λίγο.

(108) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φόσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 20 Ἀπριλίου 1816.

(109) Πβ: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἔνθ. ἀν. καί: «Κάλβος καὶ Φόσκολος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἔνθ. ἀν.

(110) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 29 Ἀπριλίου 1816.

(111) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 3 Μαΐου 1816.

(112) Βλ. σχετικὰ παραπάνω.

(113) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 10 Μαΐου 1816.

(114) Βλ. σχετικὰ παραπάνω σελ. 9-10.

(115) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸν Κάλβο τῆς 14 Μαΐου 1816.

(116) Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ.: «Κάλβος καὶ Φόσκολος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἔνθ. ἀν.

(117) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φόσκολο τῆς 17 Μαΐου 1816.

(118) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Πέλλιχο στὸ Φώσκολο τῆς 27 Μαΐου 1816.

(119) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Πέλλιχο στὸ Φώσκολο τῆς 5 Νοεμβρίου 1816.

(120) Πβ: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ. ἀν.

(121) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 12 Ἰουνίου 1816.

(122) Ὡδὴ Γ': «Εἰς Θάνατον».

(123) Ὡδὴ Α', «Ὁ Φιλόπατρις»: στρ. ιζ'
τὸ σῶμα καὶ τὸ στήθος
τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων
ἀνδρῶν παρθένων.

Ὡδὴ ΣΤ', «Εἰς Χίον»: στρ. στ'

τὰ κάλλη τῶν παρθένων
θεοιδέων.

Ὡδὴ Π', «Τὰ Ἡφαίστεια»: στρ. β'

τί τὰ θαυμάσια ἐγένηκαν
κορσάιά σας, ὅπ' εἶχαν
ψυχὴν σὰν φλόγα, χεῖλη
σὰν δροσισμὸν ἑναρόδα,
λαίμον σὰν γάλα; κλπ.

(124) Μ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος ἐρωτευμένος: Δύο ἀνέκδοτες ἐρωτικὲς ἐπιστολές του», Ἰόνιος Ἀνθολογία, τόμ. Η', 1934, καὶ Μ. Μινότου: «Calvos comme amoureux et comme ami», Messenger d'Athènes, 16 Μαρτίου 1934.

(125) Πβ: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ. ἀν.

(126) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη στὸ Φώσκολο τῆς 21 Φεβρουαρίου 1817.

(127) Πλ. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ. ἀν.

(128) Πβ. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του» ἐνθ. ἀν.

(129) Μ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος ἐρωτευμένος: Δύο ἀνέκδοτες ἐρωτικὲς ἐπιστολές του», ἐνθ. ἀν.

(130) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1816.

(131) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 12 Ἰουνίου 1816.

(132) Πβ. Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φώσκολου, ἐνθ. ἀν.

(133) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 24 Ἰουλίου 1816.

(134) Ὁ Φώσκολος ἐπιθυμοῦσε νὰ βοηθήσῃ τὸ φίλο του γιὰ μιὰ εὐρύτερη μόρφωσι καὶ σκεπτόταν νὰ φροντίσῃ γιὰ νὰ τελειοποιηθῇ στὴ γαλλικὴ. Σ' ἓνα γράμμα τῆς 12 Ἰουνίου 1816 πρὸς τὴ Ματζιόττη γράφει: «Ἀφῆσα παραγγελία στὴ Γενεύη νὰ μὲ εἰδοποιήσουν ἂν εἶναι δυνατό νὰ βρῶ ἓνα ἐξοχικὸ σπιτάκι, καὶ μιὰ ὑπηρέτρια, γιὰ νὰ περάσω τὸ καλοκαίρι κ' ἓνα μέρος ἀπ' τὸ φθινόπωρο, ἀκόμη ἂν ἡ ζωὴ εἶναι πολὺ ἀκριβὴ, καὶ τέλος ἂν εἶναι δυνατό νὰ κερδίσω τίποτα ἀπὸ τοὺς βιβλιοπώλες πού εἶναι ἐκεῖ. Τώρα περιμένω ἀπάντησι. Ἄν οἱ τρεῖς ὅροι εἶναι εὐνοϊκοὶ θὰ πάω στὴ Γενεύη καὶ γιὰ χάρι τοῦ Ἀνδρέα, πού θὰ κάνῃ καλὴ ἄσκησι στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, πού εἶναι ἀναγκαῖα ὅσο τὸ ψομί γιὰ ὄσους πρέπει νὰ ταξιδεύουν στὸν κόσμον».

(135) Ὁ Κάλβος γύρισε καὶ πάλι μόνος

στὴν Ἑλβετία τὸ καλοκαίρι τοῦ 1821, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω.

(136) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου στὴ Ματζιόττη τῆς 6 Ἰουλίου 1816.

(137) Ὁ Φώσκολος ταξίδευσε μὲ διαβατήριο ὡς Ἑπτανήσιος.

(138) Πράγματι οἱ φίλοι του στὴν Ἀγγλία ὑποστήριξαν πολὺ θερμὰ τὸν ποιητὴ τῶν «Χαριτών», πού βρέθηκε ἐκεῖ μόνος καὶ χωρὶς πόρους ζωῆς.

(139) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 30 Ἰουλίου 1816.

(140) Ν. Τωμαδάκη: «Κριτικά, βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ στὸν Ἀνδρέα Κάλβο», ἐνθ. ἀν., βλ. σημειώσεις 28 καὶ 31.

(141) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 17 Αὐγούστου 1816: «... Βρίσκομαι σ' ἀναβρασμὸ ἀπὸ ὀργή. Ὁ Ἀνδρέας εἶναι δῶ καὶ κλαίει, γιὰ τὸ ἔκαμε ὅλα «ἀνάποδα». Σημείωσε ὅτι προτοῦ τὸν ἀφήσω, τοῦ εἶχα δώσει γραπτές καὶ εὐανάγνωστα γραμμένες 14 παραγγελίες, πού ἀπ' αὐτὲς ὁ καλὸς νέος ἐξετέλεσε τὸ πολὺ τέσσερες. Ὁ Θεὸς ἄς μᾶς βοηθήσῃ! Μόλις ὁ Ἀνδρέας ἀπομακρύνεται ἀπὸ μένα δὲν ξέρει τί κάνει...». Σ' ἓνα ἄλλο γράμμα του, χωρὶς ἡμερομηνία, πού φαίνεται νὰ γράφτηκε στὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου 1816, ὁ Φώσκολος, πού εἶχε ἀναθέσει στὸν Κάλβο νὰ φροντίσῃ κατὰ τὴν ἀπουσία του γιὰ τὸ τύπομα τοῦ «Ὀρτις», παραπονεῖται γιὰ τὰ πολλὰ σφάλματα πού ἔμειναν στὸ κείμενο: «Ἀλήθεια — γράφει — παιδί μου Ἀνδρέα, ἔκανες τίς διορθώσεις χωρὶς γυαλιὰ καὶ ἄφησες πολλὰ σφάλματα, σὰν νὰ τὸ ἔκανες σχεδὸν ἐπίτηδες».

(142) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1816.

(143) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὸν Μπίντα τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1816.

(144) Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Φώσκολος ἦταν εὐερέθιστος καὶ μὲ δύστροπο χαρακτήρα, ὥστε νὰ φιλονικῆ μὲ ὄλους, ὅσοι τὸν πλησίαζαν καὶ τὸν συναναστρέφονταν.

(145) Πβ.: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ' ἀν.

(146) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Hagenbuch τῆς 4 Μαρτίου 1817.

(147) Ὁ Hagenbuch ἦταν διευθυντὴς τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Orell Füssli στὴ Ζυρίχη καὶ στενὸς φίλος τοῦ Φώσκολου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς παραμονῆς του στὴν Ἑλβετία.

(148) Πβ.: «Κάλβος καὶ Φώσκολος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν. Βλ. ἐπίσης: «Ὁ Κάλβος καὶ αἱ παραδόσεις του εἰς Ἀγγλίαν: δύο γράμματα τοῦ Φώσκολου» ἐνθ. ἀν.

(149) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὴ Ματζιόττη τῆς 25 Μαρτίου 1817.

(150) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου στὸν Holland τοῦ Ἰουλίου 1817.

(151) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη τῆς 3 Νοεμβρίου 1821.

(152) Ὁ Camillo Antona Traversi ἀπὸ τοὺς πρὸ φανατικοὺς θαυμαστὲς τοῦ Φώσκολου ἀσχολήθηκε πολλὰς φορὲς σὲ διαδοχικὰ

ἔργα του καὶ μετὰ τὸν Κάλβο. Σ' ὅλες τις μελέ-
τος του κατακρίνει δριμύτατα τὸν ποιητὴ τῶν
ὠδῶν καὶ χαρακτηρίζει πολὺ αὐστηρὰ τὴ συμ-
περιφορὰ του πρὸς τὸ Φώσκολο.

(153) Οἱ Ἱταλοὶ φωσκολιστὲς καταφέρον-
ται ὅλοι ἐναντίον τοῦ Κάλβου γιὰ τὴ στάσι-
σιν ποὺ εἰδείξε πρὸς τὸ Φώσκολο. Ἄλλα καὶ πολ-
λοὶ δικοὶ μας κριτικοὶ, ἀκολουθώντας τὸ πα-
ράδειγμα ἐκείνων, καταδίκασαν τὸν ποιητὴ
μας καὶ μάλιστα μετὰ λέξεις ὄχι πολὺ κολακευ-
τικὰς γι' αὐτόν. Ἐπεὶ ὁ Κ. Καιροφύλας ἔγραψε
καὶ ἄρθρον μετὰ τὸν τίτλον «Κάλβος ὁ ἀγνώμων».

(154) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου στὸ Φώ-
σκολο τῆς 9 Δεκεμβρίου 1815.

(155) Πβ. : «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του»,
ἐνθ. ἀν.

(156) Πβ. : «Κάλβος καὶ Φώσκολος : ὁ χω-
ρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν.

(157) Πβ. : Giornale di Legislazione, Giu-
risprudenza κλπ., τόμ. Β', 1845, σελ. 240-261.
Ξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Camillo Antona-
Traversi στὰ «Curiosità Foscoliane».

(158) Βλ. «Κάλβος καὶ Φώσκολος : ὁ χωρι-
σμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν.

(159) Πβ. : «Ὁ Κάλβος καὶ αἱ παραδόσεις
του εἰς Ἄγγλιαν : δύο γράμματα τοῦ Φώσκο-
λου», ἐνθ. ἀν.

(160) Σ. Μινώτου : «Ὁ Κάλβος στὸ Λον-
δίνο», Ἰόνιος Ἀνθολογία, ἔτος Α', ἀριθ.
7-8, Ὀκτώβριος - Νοέμβριος 1927. Σ' ἓνα γράμμα
τῆς πρὸς τὸν Κάλβο τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1818,
ἢ μαθήτριά του S. Ridout γράφει μέσα σὲ
ἄλλα : «... Εἶδα πρὸ ἡμερῶν μία κυρία, ποὺ
ἄρχισε τὰ ἰταλικά συγχρόνως μετὰ μένα, ἀλλ'
ὅσο γιὰ τὴν πρόοδόν της εἶμαι περισσότερο
παρὰ ποτὲ εὐχαριστημένη γιὰ τὸν ἑαυτό μου
ἢ καλύτερα γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ μέθοδον τῆς
διδασκαλίας σας».

(161) Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι ὁ
ἀκόλουθος : «Italian Lessons in four parts :
I The Synopsis of the Italian Grammar,
with Exercises upon each rule. Part II.
Translation of the first Book of Robertson's
History of the Reign of the Emperor Charles.
V. Part III. Saul, tragedia di Vittorio Alfieri.
Le Danaidi, Tragedia di Andrea Calbo. Part
IV. Extracts from Tasso, Ariosto, Petrarca,
and Dante, by Andrea Calbo - London
MDCCCXX». Βλ. ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ Κ. Και-
ροφύλα : «Ἔργα καὶ ἐκδόσεις τοῦ Κάλβου»,
Νέα Ἑστία, ἔτος Β', τεύχ. 10/34, 15 Μαΐου
1928, σελ. 451 ἑξ. Α. Ἰντιάνου : «Συμβολὴ
στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», Νέα Ἑστία,
τεύχ. 282, 15 Σεπτεμβρίου 1938.

(162) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου πρὸς τὴν
Ridout, καὶ Σ. Μινώτου : «Ὁ Κάλβος στὸ
Λονδίνο», ἐνθ. ἀν.

(163) Σ. Μινώτου : «Ὁ Κάλβος στὸ Λον-
δίνο», ἐνθ. ἀν.

(164) Βλ. Κ. Καιροφύλα : «Ἔργα καὶ ἐκ-
δόσεις τοῦ Κάλβου», ἐνθ. ἀν. — Σ. Δὲ Βιάζη :
«Τὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργα τοῦ
Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(165) Α. Ἰντιάνου : «Συμβολὴ στὴ μελέτη
τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(166) Ὁ Ἰντιάνος ἀναφέρει καὶ σχετικὰ
γεγονότα, ποὺ ἀναδημοσιεύομε ἐδῶ, γιὰ τὴ
ἀποτελοῦν μιὰ σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ
θέσιν ποὺ εἶχε καταλάβει ὁ ποιητὴς μας : «Στὰ
1815 ὁ ἄγγλος θεολόγος καὶ ἐκκλησιαστικὸς
συγγραφεὺς F. Nolan ἔγραψε ἓνα βιβλίον μετὰ
τίτλον : «An inquiry into the greek Vulgate
on received text of the New Testament
etc.». Τὴ θεωρία ποὺ ἀνάπτυσσε ἐκεῖ μέσα,
πὺξ ὁ Εὐσέβιος εἶχε κολοβώσει πενήντα ἀντί-
τυπα τῶν γραφῶν ποὺ στάλθηκαν στὸ Μεγ.
Κωνσταντῖνον, τὴ χτύπησε ἓνας ἄλλος θεολό-
γος, ὁ Thomas Falconer, ἐκδίδοντας στὰ
1818 τὸ «The Case of Eusebius of Caesarea,
Bishop and historian who is said by Mr
Nolan to have mutilated fifty copies of the
scriptures sent to Constantine the Great»
etc. Τότε ὁ Nolan ἔβγαλε μιὰ μικρὴ προ-
σοῦρα ἀπαντώντας στὴν ἐπίκρισιν μετὰ τίτλον
«Remarks on a passage in Eusebius's Eccle-
siastical History with translations in Mo-
dern Greek and Italian (communicated by
Mr Calvo to the Rev. F. Nolan)». (Βλ.
ἐπίσης «Supplement to an inquiry into the
Integrity of the Greek Vulgate, on received
text of new Testament; containing the vin-
dication of the principles employed in its
defence. By the Rev. Fred. Nolan L. L.D.,
F. R. S. L., Vicar of Brittlewell, Essex. 1830
London»). Τὸ βιβλιαράκι σημειώνεται στὸν κα-
τάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μου-
σείου μετὰ τὸν ἀριθ. 4582 ἀρ. 8, οἱ μεταφρά-
σεις τοῦ Κάλβου, στίς σ. 1-2, ἢ συνοδευτικὴ
ἐπιστολὴ του, γραμμένη ἰταλικά, στίς σ. 5-7.
Μεταφέρομε ἐδῶ τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα.

Σελ. 3-5 Letter to Mr Calvo.

Great Cambridge Street

Nov. 10, 1818

.....

If the point work in which we are en-
gaged, gives me any title to the common
privileges of fellow — labourers in the same
field ; you will pardon my so far presuming
upon it, as to trouble you with the present
application... In the animadversions of the
«Examiner»... I wish to draw your atten-
tion to the terms σύνεσις καὶ λόγος... I should
feel highly flattered if you would favour me
with your opinion as on them particularly
depends the inference which I have deduced
from the Instrument in Eusebius... On the
grammatical skill which «The examiner»
evinces in his attempts at translation and
illustration, in cannot be necessary to add
a word. Though I consider it no small pu-
nishment to have his shance exposed to
such eyes as your own ; yet, as in strict
justice, so barbarous a murderer of the
finest language in existence deserves a re-
tribution proportionable to his crime. I com-

mit him into your hands to be dealt by as he deserves...».

Ὁ Κάλβος ἀπάντησε ἰταλικά ὑποστηρίζοντας τις ἀπόψεις τοῦ Nolan. Κι ὁ Falconer ἀνταπάντησε στὸ βιβλίο του «The absurd hypothesis that Eusebius of Caesarea, Bishop and historian, was an editor or corrupter of the holy scriptures etc.», Oxford, 1823». Τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα ἀναφέρονται στὸν Κάλβο: «Sig. Calbo was called in as a judge to condemn, and inflict shame upon an ignorant pretender, but the judge turns out to be an accessory, an accomplice, an approver, timid and reluctant indeed but still a party in the crime imputed etc.». Ἐπίσης: «As the difference on which a contest was thus raised, turned upon a colloquial phrase; a native Greek was deemed no unsuitable judge of its merits. One having been engaged at the time in delivering lectures upon his vernacular language in London etc.».

(167) Ὡς γνωστόν, ὁ ποιητὴς μας ἀφιερώθηκε στὰ γράμματα κι ὁ ἀδελφός του στὸ ἐμπόριο.

(168) Ὁ Μουστοξύδης εἶχε ἀκούσει νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸν ποιητὴ μας, ὅταν ὁ τελευταῖος ζοῦσε μαζί με τὸ Φώσκοιο στὴ Φλωρεντία. Ἄγνοοῦμε ὅμως ἂν εἶχε ἐνδιαφερθῆ καὶ γιὰ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξί του.

(169) Γιὰ τὴ διάλεξι αὐτὴ θὰ μιλήσωμε ἄλλοτε.

(170) Βλ. «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἄνδρέα», ἐνθ. ἀν.

(171) Γιὰ τὴν κατοικία τοῦ Κάλβου στὸ Λονδίνο βλ. παρακάτω, καὶ Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(172) Ἄγνωστο μᾶς εἶναι πότε πέθανε ὁ Νικόλαος Κάλβος, καθὼς καὶ ἂν ζοῦσε ἀκόμη στὴν Τεργέστη τὸ 1853, ὅταν ὁ ποιητὴς μας πέρασε ἀπὸ κεῖ πηγαίνοντας γιὰ δευτέρη φορὰ στὸ Λονδίνο.

(173) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(174) Γενικὰ ὁ ποιητὴς ἀναγράφεται μόνο Α. Κάλβος σὲ ἀγγλικά ἢ ἰταλικά δημοσιεύματα, ἐνῶ στίς ἐλληνικὰς ὁδὸς καὶ μεταφράσεις του προσθέτει καὶ τὸ Ἰωαννίδης καὶ, καμμιά φορὰ, καὶ τὸ Ζακύνθιος.

(175) Γι' αὐτὴ τὴ μετάφρασι θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

(176) Νομίζω ὅτι τὸν τίτλο τοῦ Διδάκτορος ἀποδίδει πρῶτος στὸν Κάλβο ὁ κόμης Γκυίλφορντ σ' ἕνα γράμμα του πρὸς τὸν Ἄνδρέα Παπαδόπουλο - Βρετὸ τῆς 18 Ἰουνίου 1877, πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἀργότερα.

(177) Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας ἀναφέρεται γιὰ πρῶτη φορὰ ὁ ποιητὴς μας σὲ δυὸ ποιήματα πού τοῦ ἀφιέρωσαν σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα δυὸ θαυμαστὲς του μόλις διωρίσθηκε στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία καὶ πού δημοσιεύθησαν στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Ἠνωμένων Κρατῶν

τῶν Ἰονίων Νήσων», ἀριθ. 519 τῆς 23 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1840.

(178) Ἀπ' τὴν ἀλληλογραφία φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς μας εἶχε πολλὰς γνωριμίας στὸ Λονδίνο κι ὅτι μὲ πολλοὺς εἶχε συνδεθῆ με στενὴ φιλία. Σῶζονται στὰ χειρόγραφα του καὶ προσκλήσεις σὲ γεύματα. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μιὰ ἔμμετρο, πρόσκλησις σὲ γεῦμα ἀπ' τὸ φίλο του Binda στὴν ὁποία ὁ ποιητὴς μας ἀπάντησε ἐπίσης ἔμμετρα. Βλ. Σ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος στὸ Λονδίνο», ἐνθ. ἀν.

(179) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου πρὸς τὴν S. Ridout, καὶ Σ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος στὸ Λονδίνο», ἐνθ. ἀν.

(180) Βλ. παραπάνω, σελ. 22β - 23β.

(181) Μ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος ἐρωτευμένος», ἐνθ. ἀν.

(182) Μ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος ἐρωτευμένος», ἐνθ. ἀν.

(183) Μ. Μινώτου: «Ὁ Κάλβος ἐρωτευμένος», ἐνθ. ἀν.

(184) Ἔτσι ὠδὴ Α', στρ. ιζ', ὠδὴ ΣΤ', ὠδὴ ΙΓ', στρ. β' κλπ.

(185) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(186) Δὲν ἔχομε καμμιά πληροφορία γιὰ τὸν πρῶτο γάμο τοῦ Κάλβου καὶ ὅλες οἱ σχετικὲς ἐρευνες δὲν κατέληξαν σὲ κανένα ἀποτελεσμα.

(187) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(188) Εἶναι παράδοξο πῶς ὁ Ἰντιάνου, πού —παράλληλα πρὸς τὶς ἐνέργειες καὶ ἄλλων Καλβιστῶν—κατώρθωσε νὰ ἀνεύρη τὸν τάφο τοῦ ποιητοῦ μας καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ὅλες τὶς σχετικὲς μὲ τὸ δεύτερο γάμο του καὶ τὸ θάνατό του πληροφορίες, δὲ μπόρεσε νὰ βρῆ καμμιά πληροφορία σχετικὴ μὲ τὸν πρῶτο γάμο τοῦ ποιητοῦ καὶ τὸν τόπο τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τῆς πρώτης γυναίκας καὶ τῆς κόρης τοῦ Κάλβου.

(189) Τὴν πληροφορία αὐτὴ πού ἦταν ἄγνωστη σ' ὅλους τοὺς βιογράφους τοῦ ποιητοῦ μας σημείωσα γιὰ πρῶτη φορὰ στὴ μελέτη μου: «Κάλβος καὶ Φώσκοιος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν.

(190) Βλ. τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸν Φώσκοιο τῆς 9 Μαΐου 1821.

(191) Μελλοντικὲς ἐρευνες στὰ ἀρχεῖα τῆς Φλωρεντίας ἴσως μᾶς δώσουν πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα διαφωτιστικὲς πληροφορίες.

(192) Πβ.: «Κάλβος καὶ Φώσκοιος: ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», ἐνθ. ἀν.

(193) Γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Κάλβου στὴν Ἑλβετία καὶ τὶς σχέσεις του καὶ τοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους θὰ ἀσχοληθοῦμε σὲ ἰδιαίτερη μελέτη.

(194) Ὁ Σολωμὸς σκεπτόταν, μετὰ τὸ γυρισμὸ του στὴ Ζάκυνθο τὸ 1818, νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλι στὴν Ἰταλία καὶ νὰ ἀφοσιωθῆ στὰ ἰταλικά γράμματα, ὅπως ὁ συμπατριώτης του Φώσκοιος, καὶ μόνο ἢ μεσολάβησι τῶν φίλων του καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Τρικούπη τὸν ἔπεισε γὰ ἀλλάξῃ γνώμη. Στίς συχνὰς παρακλήσεις καὶ

ὑποδείξεις τῶν φίλων του ὀφείλεται καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἑθνικοῦ μας ποιητοῦ νὰ γράψῃ τὸν ὕμνον στὴν Ἐλευθερία γιὰ νὰ ὑμνήσῃ τὸν ἔθνικὸ ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας.

(195) Πβ: «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβον», ἔνθ. ἀν.

(196) Μὲ τίς ξένες ἐπιδράσεις πάνω στὸν ποιητὴ μας θὰ ἀσχοληθοῦμε σὲ ἄλλῃ μελέτῃ.

(197) Juliette Lamber: «Poètes Grecs contemporains par—», Paris, Calman Levy, 1881. Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν Κάλβο δημοσιεύθηκε σ' ἑλληνικὴ μεταφράσιν στὸν «Παρνασσόν», τόμ. Β'. 1885. Ἀργότερα ὁλόκληρη ἡ μελέτη μεταφράσθηκε καὶ δημοσιεύθηκε σ' ἰδιαίτερο τόμο.

(198) Πολλὰ θέματα καὶ ἰδέες σχετικὰ μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι κοινὰ ἀπὸ τοὺς δύο ἔθνικούς μας ποιητῆς, ὥστε δὲν ἔξερει κανεὶς ἂν πρόκειται μόνον γιὰ μιὰν ἀπλὴ σύμπτωση.

(199) «Λύρα — ὠδαὶ Ἀ. Κάλβου Ἰωαννίδου τοῦ Ζακυνθίου. Ἐν Γενεύῃ ἐκ τῆς τυπογραφίας Guil Fisc ΑΩΚΑ. La Lyre, Odes en grec moderne par A. Kalbo, avec un vocabulaire à la fin — A' Paris, chez Lecointe et Durey, Libraires et à Genève chez ABm Cherbulier, Libraire—MDCCCXXIV».

(200) «La Lyre patriotique de la Grèce. Odes traduites du grec moderne de Kalvos de Zante, par Stanislas Julien. Paris, Librairie de Peytieux — MDCCCXXIV. Ὁ γνωστὸς σινολόγος Julien εἶναι καὶ ὁ μεταφραστὴς τοῦ «Ἕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Β' τόμο τῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν τοῦ Φωριέλ.

(201) Πβ: «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβον», ἔνθ. ἀν.

(202) «Κάλβου καὶ Χριστοπούλου: Λυρικά μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ἐν Παρισίοις ἐκ τῆς τυπογραφίας Ρενουάρδου ἀωκστ'—Odes nouvelles de Kalvos de Zante, suivi d'un choix des poésies de Chrestopoulos, traduites par l'auteur des Helleniennes P. de C(ensay).— A' Paris chez Jules Renouard, Libraire, rue de Tournon, n. 6, 1826». — Ὁ χαιρετισμὸς πρὸς τὸν Λαφαγιέτ, γραμμένους γαλλικά, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τῆς συλλογῆς.

(203) Ὁ διευθυντὴς τῆς «Revue Encyclopédique» ποὺ δημοσίευσε τὸ 1826 μιὰ ἀνταπόκρισι τοῦ Κάλβου ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, σὲ μιὰ σημείωσί του μιλεῖ γιὰ τὸν ποιητὴ μας σὲ τόνο φιλικὸ καὶ τὸν ἀποκαλεῖ φίλο τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ περιοδικοῦ του. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Κάλβος συνδεόταν μὲ τοὺς συντάκτες τῆς «Revue Encyclopédique», ἕνας ἀπ' τοὺς ὁποίους, ὁ Avenel, δημοσίευσε καὶ εὐμενεστάτη κριτικὴ στὸ ἴδιο περιοδικὸ σχετικὰ μὲ τὴ δευτέρη ποιητικὴ συλλογὴ τῶν ὠδῶν.

(204) Κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως στὸ Παρίσι ἰδρύθηκαν διάφορες ἐπιτροπὲς γιὰ τὴ συγκέντρωσι χρημάτων ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ διοργάνωσαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ πολλὰς ἐορτὰς ἀπ' τίς ὁποῖες

ἀσφαλῶς δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ λείπῃ ὁ Κάλβος.

(205) «Κάλβου καὶ Χριστοπούλου: Λυρικά μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως», ἔνθ. ἀν.

(206) Ὁ P. de Censay, μεταφραστὴς τῆς δευτέρας συλλογῆς τῶν ὠδῶν τοῦ Κάλβου, στὸ ἔργο του «Helleniennes» Paris, F. M. Maurice, ἀποκαλεῖ πρῶτος τὸν Κάλβο νέο Πίνδαρο τῆς Ἑλλάδος.

(207) «Εἰς τὸ ἐρχόμενον ἐάν μοῦ φθάσῃ ἡ ζωὴ καὶ ἡ τύχη μοῦ δώσῃ ἀρκετὴν ἡσυχίαν, θέλω, ὡς παράδειγμα, προβάλλειν στίχους ἡρωϊκοῦς ὑμνοῦντας τοὺς κατὰ τῶν ἀνηλεῶν τυράννων τῆς Πατρίδος θριάμβους τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς τῶν προμάχων μας ἀρετῆς». Α. Κάλβου: Ἐπισημείωσις εἰς τὸ τέλος τῆς Α' ἐκδόσεως τῶν ὠδῶν τοῦ 1824.

(208) «Je quitte la France avec regret: mon devoir m'appelle dans ma patrie, pour exposer un coeur de plus au fer des Musulmans» Α. Κάλβος: «Au général Lafayette», πρόλογος στὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδόσεως τῆς Β' συλλογῆς τῶν ὠδῶν τοῦ 1826. Τὴν προσφώνησιν αὐτὴ πρὸς τὸν γηραιὸ στρατηγὸ, γραμμένη γαλλικά, τὴν ξαναδημοσίευσε ὁ Σπ. Στουραΐτης στὴ μελέτη του: «Ὁ ποιητὴς Ἄνδρέας Κάλβος», ἔνθ. ἀν., καὶ ἀργότερα ὁ Μ. Σιγούρος στὴν ἐκδοσὶ τῶν ὠδῶν ἀπὸ τὸ Στοχαστή, ἔνθ. ἀν.

(209) Δὲν εἶναι ἀπίθανο ὁ Κάλβος νὰ ἐρχόταν στὴν Ἑλλάδα ὡς πνευματικὸς, τρόπον τινά, διάδοχος καὶ συνεχιστὴς τοῦ Μπάυρον, πρὸς τὸν ὁποῖο εἶχε δεῖξει τόσο θαυμασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη στὴ Α' ὠδῇ τῆς δευτέρας συλλογῆς του.

(210) Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ ὑποστήριξαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς βιογράφους τοῦ Κάλβου, ὅπως οἱ Δὲ Βιάζης, Μητσάκης, Χιώτης, Ζῶης, Ζερβός, Παλαμᾶς, Καμπάνης, Σιγούρος κ. ἄ.

(211) Πβ. Τομαδάκη στὰ «Κριτικά, βιογραφικά καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἄνδρέα Κάλβο», Ἑλληνικά Ι (1938).

(212) Τὸ κείμενο τῆς ἀποχαιρετιστηρίου ἐπιστολῆς στὸ γαλλικὸ πρωτότυπο ἀναδημοσιεύτηκε στὴ μελέτη τοῦ Στουραΐτου «Ἄνδρέας Κάλβος», ἔνθ. ἀν. καὶ στὴν ἐκδοσὶ τῶν ἀπάντων τοῦ Κάλβου ἀπ' τὸ Στοχαστή, Ἀθήναι 1928. Ἑλληνικὴ μετάφρασις δημοσίευσε ὁ Καιροφύλας: «Ἔργα καὶ ἐκδόσεις τοῦ Κάλβου», Νέα Ἐστία, ἔτος Β', τεύχ. 34, 15 Μαΐου 1928.

(213) Τὸν χαιρετισμὸ στὸ Λαφαγιέτ ὡς μαρτυρία τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου ἀπ' τὴ Γαλλία ἀναφέρει καὶ ὁ Τομαδάκης στὰ «Κριτικά, βιογραφικά, καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἄνδρέα Κάλβο», ἔνθ. ἀν.

(214) Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖον Ἀσωπίου. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Λίνο Πολίτη γιὰ τὴ σχετικὴ ὑπόδειξι.

(215) Ὁ Φαρμακίδης ἦταν διευθυντὴς τῆς «Ἐπισήμου Ἐφημερίδος» ἀπὸ τὸ 1825 ὡς τὸ 1827.

(216) Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖον Ἀσωπίου, ἀριθ. 196. Ὑπογραμμίζω ἐγὼ.